

ΤΕΙ Πειραιά
Σχολή Τεχνολογικών Εφαρμογών
Τμήμα Αυτοματισμού

Σημειώσεις Μαθήματος

Τεχνικές Οργάνωσης και Οικονομίας

Αθήνα, Ιαν. 2013

Διδάσκων καθηγητής: Ι. Αγγελόπουλος

(Σελίδα εσωφύλλου κενή)

Κεφάλαιο 1

Το αντικείμενο της Οικονομική επιστήμης

1.1 Εισαγωγή

Συχνά ακούμε για χρήματα, τράπεζες, τιμές, μισθούς, εργασία, φόρους, ομόλογα, μετοχές, εξαγωγές και εισαγωγές, απόκτηση και δαπάνη χρημάτων. Κάθε μέρα όλο και κάποιο οικονομικό πρόβλημα αναφέρεται στις εφημερίδες, στο ραδιόφωνο ή στην τηλεόραση. Η οικονομική επιστήμη αποτελεί κομμάτι της καθημερινής μας ζωής αφού:

- ζούμε σε ένα οικονομικό σύστημα,
- κάθε μέρα συμμετέχουμε σε οικονομικές δραστηριότητες και
- είμαστε εξοικειωμένοι με τις λέξεις που χρησιμοποιούνται από τους οικονομολόγους.

Ωστόσο κατανοούμε πραγματικά πώς λειτουργεί το οικονομικό σύστημα; Για παράδειγμα, θα μπορούσαμε να δώσουμε λογικές απαντήσεις στα ακόλουθα ερωτήματα;

- Ποια είναι η πιο σημαντική μορφή χρημάτων που χρησιμοποιείται και πώς δημιουργείται;
- Γιατί κάποιες φορές μπορεί στους αγρότες να αποφέρει μεγαλύτερο εισόδημα μια φτωχή σοδειά απ' ό,τι μια καλή σοδειά;
- Γιατί η Ιαπωνία που έχει χρέος 200% του ΑΕΠ της δεν χρεοκοπεί και η Αργεντινή χρεοκόπησε με χρέος μόλις 60% του ΑΕΠ της;
- Τα υψηλά ημερομίσθια σημαίνουν πάντα υψηλό κόστος εργασίας;
- Μπορεί ο ίδιος εργαζόμενος που π.χ. φεύγει από μια ελληνική εταιρεία και πιάνει δουλιά σε μια Σουηδική να γίνει πιο παραγωγικός σε μια μέρα;
- Γιατί το νερό (το οποίο είναι απαραίτητο για την επιβίωση) είναι τόσο φθηνό όταν τα διαμάντια (τα οποία δεν αποτελούν σε καμία περίπτωση βασικό αγαθό) είναι τόσο ακριβά;
- Γιατί ένα βιβλίο 200 σελίδων είναι κάποιες φορές πιο ακριβό από ένα άλλο 100 σελίδων;
- Γιατί μια ελεύθερη τσιπούρα που μπορεί να πιάσει όποιος θέλει, πωλείται 25€/κιλό ενώ μια που ήλθε από ιχθυοτροφείο με κόστος επένδυσης για τη δημιουργία του ιχθυοτροφείου και εργάτες που τις ταιΐζουν, κτηνιάτρους που τις παρακολουθούν, φάρμακα και τόσα άλλα έξοδα κοστίζει μόνο 9€/κιλό;

Αυτά είναι τα είδη των ερωτήσεων στα οποία προσπαθεί ν' απαντήσει η Οικονομική Επιστήμη.

Εξοικονόμηση

Η οικονομική επιστήμη έχει να κάνει με την εξοικονόμηση, δηλαδή *"την μέγιστη αξιοποίηση αυτών που διαθέτουμε"*. Για το άτομο, αυτό σημαίνει την χρήση των ικανοτήτων του και την κατανάλωση του εισοδήματός του με τρόπο που να του παρέχει τη μέγιστη ικανοποίηση ή όφελος. Για την κοινότητα συνολικά, σημαίνει

την χρήση των ικανοτήτων και της ενέργειας των μελών της, την χρήση της γης, των κτιρίων, των δρόμων, μηχανημάτων και των άλλων οικονομικών πόρων έτσι ώστε να αποκτήσει το υψηλότερο δυνατό βιοτικό επίπεδο.

1.2 Η έννοια της σπανιότητας

Δεν θα υπήρχε ανάγκη οικονομικών αν όλα τα αγαθά ήσαν άφθονα, κατά κάποιο τρόπο το κεντρικό ζήτημα της οικονομικής επιστήμης είναι η σπάνια των αγαθών. Ένα από τα μεγαλύτερα οφέλη της τηλεόρασης είναι το ότι μας δίνει τη δυνατότητα να δούμε πώς ζουν οι άνθρωποι στον υπόλοιπο κόσμο. Βλέπουμε ότι σε κάποια μέρη του κόσμου, όπως στη Δυτική Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική, οι άνθρωποι είναι σε γενικές γραμμές εύποροι. Εικόνες από άλλα μέρη του κόσμου, όπως η Αφρική και η Νότια Ασία, δείχνουν εκατομμύρια ανθρώπους να ζουν στη φτώχεια. Γι' αυτό το λόγο, ακούγεται πολύ περίεργο που οι οικονομολόγοι λένε πως η σπανιότητα είναι ένα παγκόσμιο πρόβλημα, πως είναι ένα χαρακτηριστικό όλων των κοινωνιών.

Αυτός ο γρίφος βρίσκει την εξήγησή του εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται ο όρος “σπανιότητα” στα οικονομικά. Όταν οι οικονομολόγοι λένε ότι κάτι είναι σπάνιο, δεν εννοούν ότι είναι δυσεύρετο ή ότι μόνο μια μικρή ποσότητα είναι διαθέσιμη. Εννοούν απλά ότι δεν υπάρχει αρκετό για να καλύψει πλήρως τις επιθυμίες όλων. Δηλαδή το πρόβλημα είναι η διαθέσιμη ποσότητα σε σχέση με την επιθυμητή.

Όταν η λέξη χρησιμοποιείται με αυτόν τον τρόπο, είναι αληθές να πούμε ότι η σπανιότητα υπάρχει σε όλες τις χώρες, πλούσιες και φτωχές. Και στις μεν και στις δε, οι άνθρωποι επιζητούν περισσότερα αγαθά και υπηρεσίες από ότι μπορούν να αποκτήσουν. Εξαιτίας του ότι οι επιθυμίες τους δεν ικανοποιούνται απόλυτα, οι άνθρωποι σε όλον τον κόσμο δουλεύουν και απαιτούν ολοένα και υψηλότερο βιοτικό επίπεδο.

Απεριόριστες επιθυμίες

Γιατί συμβαίνει και τόσο πολλές επιθυμίες παραμένουν ανικανοποίητες παρά την τεράστια αύξηση στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών στη σύγχρονη εποχή; Ένας σημαντικός λόγος είναι ότι οι επιθυμίες μας δεν έχουν όριο. Συνεχώς πληθαίνουν και αλλάζουν. Πόσο συχνά ακούμε τα σχόλια, “Δεν είσαι ποτέ ικανοποιημένος” και “Όσο περισσότερα έχεις, τόσο περισσότερα θέλεις”;

Η τεχνική πρόοδος ασκεί σημαντική επίδραση. Συνεχίζει να παράγει έναν φαινομενικά ατελείωτο αριθμό πιο ελκυστικών τρόπων ικανοποίησης των επιθυμιών μας. Αυτοκίνητα, πλυντήρια, ψυγεία, τηλεφωνικές συσκευές και τηλεοράσεις θεωρούνται στις μέρες μας είδη πρώτης ανάγκης από πολλές οικογένειες. Ωστόσο, μόλις 100 χρόνια πριν, αυτά τα προϊόντα είτε δεν υπήρχαν, είτε θεωρούνταν είδη πολυτελείας, διαθέσιμα μόνο σε ελάχιστους προνομιούχους.

Τα οικονομικά αγαθά είναι σπάνια αγαθά

Φαίνεται να μην υπάρχει όριο στις επιθυμίες των ανθρώπων καθώς και στις νέες ιδέες για την ικανοποίησή τους. Ωστόσο, σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή υπάρχει ένα όριο στην ποσότητα των αγαθών και των υπηρεσιών που μπορούν να παραχθούν. Οι οικονομικοί πόροι: γη, εργασία, υλικά, καύσιμα, εργοστάσια, μέταλλα, μηχανήματα, κλπ. που είναι απαραίτητοι για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, έχουν περιορισμούς ως προς την διαθέσιμη προσφορά.

Είναι γεγονός ότι με το πέρασμα του χρόνου η τεχνική πρόοδος μας καθιστά ικανούς να παράγουμε τα περισσότερα από τα πράγματα που θέλουν οι

άνθρωποι. Το πρόβλημα έγκειται στο ότι οι επιθυμίες μας φαίνεται πως μεγαλώνουν τόσο γρήγορα όσο κι η ικανότητά μας να παράγουμε αγαθά και υπηρεσίες, ή ακόμη και πιο γρήγορα απ' αυτήν.

Συνεπώς, το βασικό πρόβλημα της οικονομικής επιστήμης είναι το ότι οι οικονομικοί πόροι είναι περιορισμένοι, ενώ οι ανθρώπινες επιθυμίες φαίνεται πως είναι απεριόριστες.

1.3 Επιλογή και κόστος εναλλακτικής ευκαιρίας (opportunity cost)

Από τη στιγμή που δε μπορούμε να έχουμε ό,τι θέλουμε, είμαστε αναγκασμένοι να επιλέξουμε. Με το περιορισμένο εισόδημά μας δε μπορούμε να αγοράσουμε όλα όσα θα θέλαμε να έχουμε. Όταν κάνουμε μια επιλογή, διαλέγουμε από τα πράγματα που έχουμε την οικονομική δυνατότητα να αγοράσουμε εκείνα που μας δίνουν την μεγαλύτερη ικανοποίηση ή ευχαρίστηση. Όταν κάνουμε μια επιλογή, πρέπει να παραιτηθούμε από κάτι άλλο. Αυτό από το οποίο αποφασίζουμε να παραιτηθούμε είναι η θυσία που πρέπει να κάνουμε για να αποκτήσουμε αυτό που έχουμε επιλέξει και ονομάζεται στα οικονομικά *κόστος εναλλακτικής ευκαιρίας (opportunity cost)*. Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι έχουμε αρκετά λεφτά απόψε ή για να πάμε θέατρο ή για να γευματίσουμε σε ένα εστιατόριο. Αν πάμε θέατρο, το εναλλακτικό κόστος είναι το γεύμα από το οποίο παραιτηθήκαμε.

Όταν αγοράζουμε κάτι, δίνουμε κάποια χρήματα ως αντάλλαγμα. Ουσιαστικά όμως, αυτό που στην πραγματικότητα αποχωριζόμαστε είναι το αμέσως επόμενο πιο επιθυμητό πράγμα που θα μπορούσαμε να έχουμε αγοράσει με το ίδιο χρηματικό ποσό. Μια εταιρεία ίσως έχει την οικονομική ευχέρεια ή να αγοράσει έναν καινούριο υπολογιστή ή να αλλάξει τη διακόσμηση και την επίπλωση των γραφείων της. Εάν επιλέξει την αγορά του υπολογιστή, το πραγματικό κόστος του εξοπλισμού θα είναι η χαμένη ευκαιρία της βελτίωσης της εικόνας των γραφείων της. Ίσως να γίνει καλύτερα αντιληπτή αυτή η σημαντική οικονομική έννοια αν σκεφτούμε μια μέρα που κατεβήκαμε στην αγορά και δεν μας άρεσε τίποτα και έτσι αποφασίσαμε να γυρίσουμε πίσω άπρακτοι. Γιατί δεν πήραμε το πρώτο πράγμα που βρέθηκε μπροστά μας; Διότι σκεφτήκαμε ότι έτσι δεν θα είχαμε πια τα λεφτά να πάρουμε αυτό που ακριβώς θα θέλαμε όταν το βρούμε, δηλ. θα χάναμε την μελλοντική ευκαιρία. Για να αποφύγουμε λοιπόν το κόστος ευκαιρίας, υποσυνείδητα αποφύγαμε κάθε μη ικανοποιητική εναλλακτική αγορά παρότι δεν μας είχαν τελειώσει όλα τα λεφτά.

Η κοινότητα ως σύνολο, ακριβώς όπως το άτομο και η εταιρεία, πρέπει επίσης να κάνει τις επιλογές της. Εάν οι οικονομικοί πόροι χρησιμοποιηθούν για την οικοδόμηση κατοικιών, το *χρηματικό κόστος* θα είναι οι πληρωμές για τη γη, τα υλικά και την εργασία. Το *εναλλακτικό κόστος* θα είναι το νοσοκομείο, το σχολείο, η βιβλιοθήκη ή κάποιο κτίριο γραφείων που θα μπορούσε να έχει κτιστεί με τους ίδιους πόρους.

Ευκολότερα αντιληπτό γίνεται το κόστος εναλλακτικής ευκαιρίας προκειμένου για την αγορά αξιογράφων. Τότε το όφελος δεν είναι υποκειμενικό αλλά ποσοτικοποιείται με ακρίβεια. Αν λοιπόν κάποιος προσφέρει ένα ομόλογο ονομαστικής τιμής 100€ που αποφέρει 3% ενώ έχουν πλέον εκδοθεί, λόγω αύξησης επιτοκίων, στην αγορά νέα ομόλογα που αποφέρουν 4%, το εναλλακτικό κόστος θα κάνει τους υποψήφιους αγοραστές να μην προσφέρουν περισσότερο από 99€ για το παλιό ώστε στο τέλος παίρνοντας πίσω 100 ευρώ κεφάλαιο και τα

3 ευρώ τόκο να καταλήξουν με κέρδος 4 ευρώ στα 99 που δίνει το ίδιο (και λίγο καλύτερο) επιτόκιο από το επικρατούν (4%) στην αγορά εκείνη την στιγμή.

Ομοίως, το κόστος ευκαιρίας κρύβεται πίσω από την απόφαση για μια επένδυση. Δηλαδή, ο πιθανός επενδυτής μελετά πόσο θα κοστίσουν τα κτήρια, τα μηχανήματα, το προσωπικό κλπ μιας επένδυσης και προσπαθεί να υπολογίσει τι παραγωγή θα του δώσει και πόσο θα αποφέρει η πώληση της παραγωγής. Αφού υπολογίσει επακριβώς τις χρηματικές ροές θα καταλήξει σε ένα ποσοστό κέρδους πάνω στα χρήματα που θα διαθέσει (μέρος των χρημάτων μπορεί να είναι δάνειο, αλλά ενδιαφέρεται για την απόδοση του δικού του κεφαλαίου-return on investment). Θα νόμιζε κανείς ότι αν αυτό είναι θετικό, θα προχωρήσει στην επένδυση. Εδώ όμως υπεισέρχεται το κόστος εναλλακτικής ευκαιρίας η οποία μπορούσε απλά να είναι η τοποθέτηση των χρημάτων του σε προθεσμιακή κατάθεση. Αν λοιπόν η επένδυση αποφέρει π.χ. 3% και η προθεσμιακή 3,5% γιατί να μπει σε όλο το μπελά και το ρίσκο της επένδυσης όταν θα βγάζει τα ίδια από τον τόκο;

Δωρεάν αγαθά

Εάν υπήρχε απεριόριστη δυνατότητα προσφοράς οικονομικών πόρων και μπορούσαν να παραχθούν απεριόριστες ποσότητες προϊόντων, οι ανθρώπινες επιθυμίες θα μπορούσαν να ικανοποιηθούν πλήρως. Το φαινόμενο της σπανιότητας δε θα υπήρχε. Δεν θα είχαμε λόγο να κάνουμε οικονομία. Το δίλημμα της επιλογής θα εξαφανιζόταν. Δεν θα χρειαζόταν να αφήσουμε ένα αγαθό για να μπορέσουμε να αποκτήσουμε ένα άλλο. Όλα τα αγαθά θα ήταν δωρεάν αγαθά-δεν θα υπήρχε εναλλακτικό κόστος. Η παραγωγή ενός προϊόντος σε μεγαλύτερη ποσότητα δεν θα σήμαινε την παραγωγή ενός άλλου σε μικρότερη.

Υπάρχουν σχετικά ελάχιστα δωρεάν αγαθά. Το πιο προφανές παράδειγμα είναι ο αέρας (αλλά είναι ο καθαρός αέρας;). Άλλα παραδείγματα θα μπορούσαν να συμπεριλαμβάνουν τον πάγο στο Βόρειο Πόλο. Σε μια χώρα με ζέστη, φυσικά, ο πάγος δεν είναι δωρεάν αγαθό. Η άμμος στην Έρημο Σαχάρα είναι δωρεάν αγαθό, αλλά η άμμος στην Αθήνα δεν είναι, όπως ξέρουν όσοι κτίζουν.

Στην χώρα μας αρκετά πράγματα περιγράφονται ως “δωρεάν” επειδή μπορούμε να τα αποκτήσουμε χωρίς να καταβάλουμε κάποιο τίμημα. Για παράδειγμα, έχουμε “δωρεάν” Παιδεία, “δωρεάν” υπηρεσίες υγείας και “δωρεάν” βιβλιοθήκες. Ωστόσο, σ’ αυτές τις περιπτώσεις η μηδενική τιμή δε σημαίνει μηδενικό κόστος. Όλες αυτές οι υπηρεσίες είναι ιδιαίτερα ακριβές αφού παράγονται με σπάνιους πόρους- γη, εργασία, καύσιμα, υλικά, κλπ. (Συνήθως η λέξη «δωρεάν» εμφανίζεται κατά 80% σε κάποια παραπλανητική ή απατηλή πρόταση. Δεν είναι τυχαία η Αγγλική φράση: There is no such thing as a free meal).

Αυτό που ξεγελά πολλούς είναι το ότι απλά πληρώνονται μέσω φόρων και όχι από τους χρήστες των υπηρεσιών. Αυτό μπορεί να είναι πολύ άδικο, π.χ. οι υδραυλικοί, οι ξυλουργοί, οι οικοδόμοι κ.α. που δούλεψαν βοηθοί χρόνια άμισθοι ή με μηδαμινό μισθό για να μάθουν την τέχνη, πληρώνουν φόρους με τους οποίους σπουδάζουν «δωρεάν» οι δικηγόροι, μηχανικοί, γιατροί που μετά τους χρεώνουν πολύ περισσότερο για τις υπηρεσίες τους αφού απαιτούν μεγαλύτερες δεξιότητες που ωστόσο οι τελευταίοι απέκτησαν χωρίς οι ίδιοι να πληρώσουν. Ο λόγος που γίνεται αυτό είναι διότι όσοι επωφελούνται έχουν μεγαλύτερη πολιτική ισχύ δηλ. επηρεάζουν την εκλογή των πολιτικών που προτιμούν να τους ευνοούν αδικώντας τους υπόλοιπους, τους οποίους «ξεγελούν» με συνθήματα περι

κρατικής μέριμνας. Αποκρύπτουν δολίως το ότι και αυτή έχει κόστος αλλά και το πως επιμερίζεται το κόστος αυτό στις διάφορες κοινωνικές ομάδες.

Οι πλούσιοι επωφελούνται περισσότερο αφού τα παιδιά τους δεν έχουν ανάγκη βιοπορισμού που αναγκάζει πολλά φτωχά παιδιά να εγκαταλείπουν τις σπουδές ακόμα κι αν είναι «δωρεάν». Έτσι κατά μέσο όρο τα πλούσια παιδιά απορροφούν μεγαλύτερο όφελος από την «δωρεάν» Παιδεία, αλλά υποτίθεται ότι οι πλούσιοι πληρώνουν περισσότερους φόρους, (εκτός αν καταφέρνουν να φοροδιαφύγουν). Να που τελικά είναι πολύπλοκος ο συνδυασμός οικονομικών και κοινωνικών σκοπιμοτήτων και καλύτερη γνώση εφοδιάζει την κοινωνία με καλύτερη κατανόηση στην επιλογή πολιτικών που πετυχαίνουν τους κοινωνικούς στόχους. Να γιατί αξίζει να μελετήσουμε οικονομικά.

1.4 Παραγωγή, κατανάλωση και ανταλλαγή

Κάθε μέρα γινόμαστε μάρτυρες διεξαγωγής οικονομικών δραστηριοτήτων σε μαγαζιά, γραφεία, εργοστάσια και τράπεζες, σε σπίτια, αγροκτήματα, γιαπιά και αλλού. Η μελέτη αυτής της μεγάλης ποικιλίας δραστηριοτήτων διευκολύνεται με την κατάταξή τους σε τρεις βασικές μορφές δραστηριότητας- παραγωγή, κατανάλωση και ανταλλαγή.

Παραγωγή

Η λέξη *παραγωγή* είθισται να νοείται ως η δημιουργία κάποιου υλικού αντικειμένου, όπως ένα αυτοκίνητο, ένα έπιπλο ή ένα ζευγάρι παπούτσια ή ως η καλλιέργεια κάποιου αγροτικού προϊόντος, όπως το σιτάρι ή οι πατάτες. Στα οικονομικά, ωστόσο, ο όρος “παραγωγή” έχει μια ευρύτερη σημασία. Η παραγωγή πραγματοποιείται έτσι ώστε να μπορούν να ικανοποιηθούν οι ανθρώπινες επιθυμίες. Οποιοδήποτε είδος εργασίας, το οποίο βοηθά στην ικανοποίηση των επιθυμιών του ανθρώπου, και για την οποία είναι προετοιμασμένος να πληρώσει, είναι παραγωγική εργασία.

Η παραγωγή, κατά συνέπεια, περιλαμβάνει πέραν των προϊόντων και την απόδοση *υπηρεσιών*. Εάν οι άνθρωποι είναι προετοιμασμένοι να καταβάλουν ένα αντίτιμο για μια υπηρεσία, τότε πρέπει να τους ικανοποιεί μια επιθυμία με τον ίδιο τρόπο που συμβαίνει και με ένα υλικό αγαθό.

Οι άνθρωποι που εργάζονται στην βιομηχανία παροχής υπηρεσιών (όπως μαγαζιά χονδρικής ή λιανικής πώλησης, τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες, λογιστικά ή δικηγορικά γραφεία, στις μεταφορές, νοσοκομεία, σχολεία και λοιπά) είναι παραγωγικοί με την ίδια έννοια που είναι οι αγρότες και οι εργαζόμενοι στον χώρο της κατασκευής αυτοκινήτων. Είναι σαφές ότι, σε μια σύγχρονη οικονομία, τα εργοστάσια, τα ορυχεία, οι σταθμοί παραγωγής ενέργειας, τα αγροκτήματα, κλπ. θα ήταν αδύνατο να λειτουργήσουν χωρίς τις παραπάνω υπηρεσίες.

Κατανάλωση

Η κατανάλωση ασχολείται με την “χρήση” αγαθών (που θεωρητικά αναλώνονται δηλ. φθείρονται, σπαταλώνται, εξαντλούνται) και υπηρεσιών με σκοπό την ικανοποίηση των επιθυμιών μας.

Διαρκή καταναλωτικά αγαθά

Πρόκειται για καταναλωτικά αγαθά τα οποία έχουν μια αρκετά μεγάλη διάρκεια ζωής, πολλά απ' αυτά αντέχουν για αρκετά χρόνια. Περιλαμβάνουν είδη όπως

είναι τα έπιπλα σπιτιού, οι οικιακές συσκευές και το οικογενειακό αυτοκίνητο. Καταναλώνουμε τις υπηρεσίες που αυτά τα είδη μας παρέχουν και όχι τα ίδια τα αγαθά.

Μη διαρκή καταναλωτικά αγαθά

Πρόκειται για προϊόντα τα οποία καταναλώνονται άμεσα (δηλαδή με μια χρήση) ή σε ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Τρόφιμα, ποτά, σαπούνι και οδοντόκρεμες είναι κάποια από τα χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της κατηγορίας αγαθών.

Υπηρεσίες

Σε μια σύγχρονη οικονομία ένα μεγάλο μέρος της συνολικής κατανάλωσης καταλαμβάνεται από τις υπηρεσίες. Στις ανεπτυγμένες χώρες, για παράδειγμα, εξαρτώμαστε όλοι ιδιαίτερα από τις υπηρεσίες που παρέχονται στον τομέα των συγκοινωνιών, τις τηλεφωνικές και νομικές υπηρεσίες καθώς και αυτές της εκπαίδευσης και της υγείας. Η ψυχαγωγία αποτελεί άλλον ένα σημαντικό κλάδο της παροχής υπηρεσιών.

Ανταλλαγή

Σε όλες τις κοινωνίες, ακόμη και στις πιο πρωτόγονες, κάποιο είδος συνδιαλλαγής πρέπει να πραγματοποιηθεί πριν οι άνθρωποι μπορέσουν να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους. Ελάχιστοι, αν όχι κανένας, είναι εκείνοι που μπορούν να παράγουν για τους εαυτούς τους όλα όσα χρειάζονται για να διατηρήσουν το υπάρχον βιοτικό τους επίπεδο.

Η μεγάλη πλειοψηφία των εργατών *εξειδικεύεται*. Κάποιοι περνούν τη μέρα τους ασχολούμενοι με την παραγωγή ενός μικρού εξαρτήματος κάποιου προϊόντος (π.χ. εργάτες σε γραμμή συναρμολόγησης). Άλλοι εξειδικεύονται στην παροχή κάποιας συγκεκριμένης υπηρεσίας (π.χ. λογιστές, εκπαιδευτικοί και πωλητές). Οι ειδικευμένοι εργάτες μπορούν να επιβιώνουν και να απολαμβάνουν ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο επειδή υπάρχει ένα σύστημα το οποίο τους δίνει τη δυνατότητα να ανταλλάσσουν αυτό που παράγουν με αγαθά και υπηρεσίες παραγόμενα από άλλους, ειδικευμένους στον δικό τους τομέα εργασίας.

Αυτό το σύστημα ανταλλαγής βασίζεται στη χρήση των χρημάτων. Αυτό που συμβαίνει είναι ότι πουλάμε τις υπηρεσίες μας για χρήματα (μισθούς και ημερομίσθια) και έπειτα χρησιμοποιούμε αυτά τα χρήματα για να αγοράσουμε τα προϊόντα που άλλοι έχουν παραγάγει. Πρόκειται για ένα αξιόλογο σύστημα, το οποίο δίνει τη δυνατότητα σε έναν μεταλλωρύχο της Μήλου και σε έναν εργάτη σε κονσερβοποιία της Πιερίας να ανταλλάξουν αυτά που παράγουν με αγαθά και υπηρεσίες που προέρχονται όχι μόνο από την χώρα τους, αλλά και από χώρες σε όλον τον κόσμο.

Αυτό που ο οικονομολόγος αποκαλεί σύγχρονο σύστημα ανταλλαγής περιλαμβάνει χερσαίες, θαλάσσιες και εναέριες υπηρεσίες μεταφορών, τραπεζικές και ασφαλιστικές υπηρεσίες, υπηρεσίες διαφήμισης, χονδρικής και λιανικής πώλησης και πολλές άλλες. Όλες αυτές οι υπηρεσίες αποτελούν προϋπόθεση ώστε ένα άτομο να δύναται να πουλά αυτά που παράγει και να αγοράζει αυτά που άλλοι έχουν παράξει.

1.5 Πλούτος και εισόδημα

Ο πλούτος δημιουργείται από την ύπαρξη αποθέματος αγαθών τα οποία έχουν χρηματική αξία. Περιλαμβάνει περιουσιακά στοιχεία όπως είναι η γη, τα σπίτια, τα εργοστάσια, τα μαγαζιά, τα μηχανήματα και πολλά είδη προσωπικής ιδιοκτησίας.

Ιδιωτικός πλούτος

Ο όρος αναφέρεται στα ατομικά υπάρχοντα. Προφανώς περιλαμβάνει τη γη, κατοικίες, έργα τέχνης, κοσμήματα, αυτοκίνητα και ούτω κάθε εξής. Ο ιδιωτικός πλούτος αποτελείται, επίσης, από χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία όπως νομίσματα και χαρτονομίσματα, καταθέσεις σε τραπεζικούς λογαριασμούς ή σε κατασκευαστικές εταιρείες και εταιρικές μετοχές.

Κοινωνικός πλούτος

Πρόκειται για εκείνα τα περιουσιακά στοιχεία που είναι ιδιοκτησία της κοινότητας ως συνόλου (δηλαδή της κεντρικής ή τοπικής διοίκησης). Περιλαμβάνει δρόμους, νοσοκομεία, σχολεία, γεφύρια, πάρκα και βιβλιοθήκες.

Εθνικός πλούτος

Ο όρος αυτός συνιστά το σύνολο του πλούτου που κατέχεται από τους πολίτες μιας χώρας είτε αποτελεί ιδιωτική είτε δημόσια ιδιοκτησία.

Εισόδημα

Ενώ ο πλούτος είναι το *απόθεμα* των περιουσιακών στοιχείων και έχει χρηματική αξία, το εισόδημα είναι μια *ροή* χρημάτων.

Το εισόδημα αναφέρεται στο ποσό των χρημάτων που κερδίζεται ή λαμβάνεται κατά τη διάρκεια μιας καθορισμένης χρονικής περιόδου- συνήθως ενός έτους. Το εισόδημα ενός ατόμου μπορεί να προέρχεται από ποικίλες κατηγορίες, όπως τα ημερομίσθια ή οι μισθοί, τόκοι καταθέσεων, καταβολή ενοικίου από κάποια ιδιοκτησία, κέρδη από μετοχές ή πληρωμές κοινωνικής ασφάλισης.

Η βασική διαφορά μεταξύ εισοδήματος και πλούτου συνίσταται στο ότι

- το εισόδημα είναι μια ροή χρημάτων που λαμβάνεται κατά τη διάρκεια μιας ορισμένης χρονικής περιόδου, ενώ
- ο πλούτος είναι ένα απόθεμα περιουσιακών στοιχείων που κατέχεται σε κάποια χρονική στιγμή.

Η σχέση τους είναι ότι η συσσώρευση εισοδήματος που δεν καταναλώνεται δημιουργεί πλούτο. Ο πλούτος με τη σειρά του βοηθά σε υψηλότερο εισόδημα μέσω επενδύσεων.

Κεφάλαιο 2

Λίγη Οικονομική Ιστορία- Οι Πρωτοπόροι

2.1 Οι πρώιμες κοινωνίες

Ο στόχος αυτών των σημειώσεων είναι να κάνουμε τα πρώτα βήματα στις βασικές αρχές της οικονομικής επιστήμης. Αλλά ας αρχίσουμε λίγο πιο πίσω: είναι άραγε η οικονομική γνήσια επιστήμη; Τα «θεωρήματά» της και οι λύσεις σε πρακτικά προβλήματα που μπορούμε να δώσουμε χρησιμοποιώντας τα, δεν πλησιάζουν σε αποτελεσματικότητα αυτά των μαθηματικών ή της φυσικής, ούτε γίνονται ομόφωνα αποδεκτά στο βαθμό που γίνονται τα θεωρήματα της γεωμετρίας ή της Χημείας. Δεν μπορούμε τόσο εύκολα να τα «αποδείξουμε» στη βάση ακλόνητων αξιωμάτων. (Πολλοί εξάλλου αμφιβάλλουν ακόμα και αν η Ιατρική είναι επιστήμη επειδή οι ατομικές ιδιομορφίες και η πολυπλοκότητα του οργανισμού εισάγει πολλά στοιχεία αβεβαιότητας στην συσχέτιση αίτιου-αιτιατού, κάτι που δεν ισχύει στην κλασική Φυσική).

Αλλά αν περάσουμε από τις θεωρητικές ανησυχίες στις πρακτικές ανάγκες, ουδείς θα διεννοείτο να αγνοήσει την βέλτιστη διαθέσιμη έστω και ατελή ιατρική λύση, πόσο μάλλον να προτείνει την εγκατάλειψη της μελέτης της Ιατρικής. Λίγο πιο αβέβαια είναι τα πρακτικά αποτελέσματα της οικονομικής, διότι πέραν από τις ατομικές μας ιδιομορφίες συμπεριφοράς, υπεισέρχεται σε αυτή και η χαοτικής πολυπλοκότητας κοινωνική συμπεριφορά όπου διαπλέκεται και η ατομική και η ομαδική ψυχολογία δίπλα σε κοινωνικούς οργανισμούς όπως τα κράτη, οι επιχειρήσεις, και αφηρημένες έννοιες όπως οι ιδεολογίες, καθώς και οι ατομικές και οι ομαδικές (εθνικές, φυλετικές κ.ο.κ.) επιδιώξεις. Παρά ταύτα, και η Οικονομική προσφέρει πολλά ιδιαίτερα χρήσιμα συμπεράσματα, παρατηρήσεις αλλά και θεωρίες που βοηθούν στην κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε αρκετά λυσιτελή βαθμό. Παρακάμπτοντας λοιπόν το αντιπαραγωγικό ζήτημα της «επιστημοσύνης» της Οικονομικής με μια πολύ χρησιμότερη υπεκφυγή, μπορούμε ανενδοίαστα να ισχυριστούμε ότι η μελέτη της οικονομικής επιστήμης είναι ιδιαίτερα χρήσιμη και απαραίτητη για την επιτυχία κάθε προχωρημένης κοινωνίας.

Λέμε προχωρημένης κοινωνίας διότι παρατηρούμε ότι στην ιστορία δεν εμφανίστηκε τίποτα που να μπορούμε να θεωρήσουμε σαν οικονομική θεωρία μέχρι την βιομηχανική επανάσταση. Οι πρώτοι «οικονομολόγοι» εμφανίζονται τον 17^ο αιώνα, φυσικά στην Μ. Βρετανία όπου και άρχισε η βιομηχανική επανάσταση. Βεβαίως από την αρχαιότητα υπήρξε ενδιαφέρον για οικονομικά θέματα (χωρίς να χρησιμοποιείται αυτός ο όρος), με πρώτο τον Αριστοτέλη, αλλά χωρίς συνέχεια και χωρίς συστηματικό χαρακτήρα. Το πρώτο πραγματικά σημαντικό έργο οικονομικού ενδιαφέροντος που εμφανίστηκε ήταν το «Έρευνα πάνω στη φύση και στα αίτια του Πλούτου των Εθνών» του Σκώτου Adam Smith (1723-1790). Μάλιστα το έργο αυτό έμεινε μέχρι σήμερα πολύ σημαντικό και επίκαιρο (διάφορα σημεία του φυσικά ξεπεράστηκαν συν τω χρόνω) και γι' αυτό θα αφιερώσουμε λίγες παραγράφους πιο κάτω.

Γιατί όμως δεν υπήρξε ενδιαφέρον, και μήπως αν υπήρχε, η κοινωνία θα είχε προοδεύσει νωρίτερα; Αυτό το ερώτημα ανήκει στην κατηγορία εκείνων που (όπως λέει και το σχετικό ρητό) ενώ μπορεί να τα θέσει ακόμα κι ένας ανόητος, δεν μπορούν να το απαντήσουν ούτε επτά (ή και εβδομήντα) σοφοί. Ωστόσο κάποιος σοφός έφτιαξε μια θεωρία για το τι κινεί την ιστορία και την ονόμασε «θεωρία του ιστορικού υλισμού». Αυτός ήταν ο Karl Marx και εκεί βάσισε την δική του οικονομική θεωρία που αξίζει να δούμε και αυτή συνοπτικά δίπλα σε εκείνη του Adam Smith. Ενδιαμέσως υπήρξε άλλος ένας πρωτοπόρος που συμπληρώνει την τριάδα των μεγάλων θεμελιωτών της οικονομικής επιστήμης (αν και μάλλον ήσαν κυρίως φιλόσοφοι) που ήταν χρηματιστής-γαιοκτήμων, ο David Ricardo.

Αλλά αν είναι δύσκολο να απαντήσουμε τι θα γινόταν αν είχαν νωρίτερα ασχοληθεί με την οικονομία, είναι ευκολότερο να απαντήσουμε γιατί δεν ασχολήθηκαν. Όπως θα δούμε, για να λάβει χώρα παραγωγή απαιτούνται γη, εργασία και κεφάλαιο, οι λεγόμενοι συντελεστές της παραγωγής. Προφανώς παραγωγή υπήρχε έστω και πρωτόγονη από πολλούς αιώνες και βεβαίως εκμεταλλεύσιμη γη όπου γινότανε η γεωργική καλλιέργεια από το 8000π.Χ. περίπου στην Μεσοποταμία. Όσο για εργασία, ρωτείστε του εργάτες που έκτισαν τις Πυραμίδες και τον Παρθενώνα, τα σπίτια τους, τα τοξοτά γεφύρια, τους κρεμαστούς κήπους της Βαβυλώνας, και τόσα άλλα. Τέλος και κεφαλαιουχικά αγαθά υπήρχαν αν και πολύ μικρότερης αξίας από τα σημερινά και ίσως υποτυπώδη, εργαλεία, φράγματα, μύλοι, αργαλειοί κ.α. Ωστόσο το πρόβλημα είναι ότι δεν υπήρχε κανείς που να ενδιαφέρεται να μεγιστοποιήσει την παραγωγή αυτή πέραν της ατομικής προσπάθειας του χειρόνακτα. Οι βασιλιάδες είχαν θησαυροφύλακα και μάζευαν φόρους, σε ό,τι παρήγετο, δεν είχαν όμως ιδιαίτερα κίνητρα να εμπλακούν με το πως δούλευαν οι κολλήγοι και πώς μπορούσαν να αυξήσουν την παραγωγή τους, ή τι άλλο μπορούσαν να παράγουν. Αυτά τα αντιμετωπίζαν «ερασιτεχνικά» και δεν έσπαγαν το κεφάλι τους για το πώς θα παραχθούν περισσότερα. Αυτή τη μανία βελτίωσης της παραγωγικότητας την έφερε ο καπιταλισμός.

Εάν ήθελαν περισσότερη γη οι βασιλιάδες, μάζευαν στρατό από τους υπηκόους-κολλήγους τους και πήγαιναν να κατακτήσουν από άλλους βασιλιάδες, έτσι αντιλαμβάνοντο την βελτίωση της παραγωγής και της ισχύος τους. Όσο για την εργασία, ο ιδρώτας των σκλάβων, των χωρικών και των γυναικών δεν ήταν εμπόρευμα, διότι δεν μπορούσε να αγοραστεί από κάποιον εργοδότη, ήσαν κάτι χειρότερο, ήσαν δεδομένοι. Στην φεουδαρχική Ευρώπη, για παράδειγμα, όσοι είχαν την ατυχία να γεννηθούν κολλήγοι καλλιεργούσαν την ίδια γη από γενιά σε γενιά και απλά τους επέτρεπαν να κρατήσουν ένα μέρος της σοδειάς για την επιβίωσή τους.

Εκείνοι που πάντα στην ανθρώπινη ιστορία ήσαν φορείς κοινωνικής προόδου, ήσαν οι έμποροι που με τα ταξίδια τους έφερναν κοντά τους ανθρώπους και άνοιγαν ο ένας τα μάτια του άλλου. Π.χ. όταν πήγαν έλληνες στην Μεσοποταμία είδαν τον τροχό των Σουμερίων και όταν πήγαιναν στην Κρήτη, ή έρχονταν οι Φοίνικες, είδαν τα γράμματά τους και έφτιαξαν δικά τους. Με τη σειρά τους είδαν οι Ετρούσκοι τα γράμματα των ελληνικών αποικιών και τα προσάρμοσαν στη γλώσσα τους και από κει τα πήραν οι Ρωμαίοι. Το κίνητρο των εμπόρων βέβαια ήταν το κέρδος από την μετακίνηση αγαθών σε μέρη όπου ήσαν πιο σπάνια (και άρα είχαν μεγαλύτερη αξία) ώστε να τα πουλήσουν σε πολύ υψηλότερη τιμή απ' ότι στα μέρη παραγωγής τους. Π.χ. αν έπαιρνες μαστίχα στη Χίο που είχε χαμηλή

τιμή και την πούλαγες στην αυλή του Ξέρξη, έπιανες πολύ μεγαλύτερη τιμή, και δεκάδες άλλα παραδείγματα.

Ωστόσο τα βασικά αγαθά που χρειαζόντουσαν οι χωριάτες-κολλήγοι (ρούχα, τρόφιμα, παπούτσια, δοχεία) ή τα έφτιαχναν μόνοι τους ή τα αποκτούσαν με ανταλλαγή από τεχνίτες (π.χ. βαρέλια, δρεπάνια, φτυάρια). Το κυρίως εμπόριο, και κατ' εξοχήν το υπερπόντιο, αφορούσε είδη πολυτελείας, (μαστίχα, μπαχαρικά, πορφύρα και χαλκό, κρασί, πήλινα αγγεία κλπ). Το σημαντικό είναι ότι ο όγκος του εμπορίου ήταν πολύ μικρός και ο ανταγωνισμός επίσης μικρός, οπότε να μεν οι κοινωνίες αυτές διέθεταν αγορές αλλά δεν ήταν «οικονομίες της αγοράς» ώστε να έχουν νόημα θεωρίες περί τιμών, ελαστικότητας ζήτησης και τα τοιαύτα που θα μελετήσουμε εδώ. Με άλλα λόγια, οι καθαρά οικονομικές σχέσεις ήταν ενσωματωμένες στις κοινωνικοπολιτικές σχέσεις και δεν μπορούσε να γίνει αυτοτελής οικονομική ανάλυση. Κατά συνέπεια δεν υπήρχε ανάγκη για οικονομικές θεωρίες και την οικονομική επιστήμη, ακόμα και όταν εμφανίστηκαν τα πρώτα πανεπιστήμια που επικεντρωνόντουσαν στα μαθηματικά, φυσική, (αλ)χημεία, ρητορική, νόμικά και υποτυπώδη ιατρική.

2.2 Η Βιομηχανική επανάσταση

Η κατάσταση άλλαξε σε όλα (και στα οικονομικά) με την βιομηχανική επανάσταση που ξεκίνησε στην Μ. Βρετανία. Εκεί σταδιακά δημιουργήθηκαν μικρές αρχικά βιοτεχνίες που εκκινούντο με το νερό (υδατοπτώσεις) και αργότερα με ατμό και αναπτύχθηκαν εφευρέσεις που βελτίωναν ραγδαία την παραγωγικότητα (δηλ. παραγωγή ανά εργάτη) χάρις στην πολλαπλασιαστική δύναμη των μηχανών και των επινοήσεων. Έτσι σε σύντομο χρονικό διάστημα εφευρέθηκε το 1733 το ιπτάμενο αδράχτι (flying shuttle) από τον John Kay που επετάχυνε κατά πολύ την παραγωγή των αργαλειών, το 1764 ο James Hargreaves επενόησε τη στρεφόμενη ρόκα (spinning Jenny) που αύξησε την παραγωγή νήματος, ενώ ένα χρόνο πριν ο James Watt εφεύρε μια πολύ βελτιωμένη ατμομηχανή που μπορούσε να κινεί όλες αυτές τις μηχανές χωρίς την βοήθεια του νερού που εμπόδιζε την επιλογή του χώρου. Αναρίθμητες ήταν και οι άλλες μικρές οι μεγάλες επινοήσεις που έφεραν πλήρη ανατροπή στις κοινωνικές σχέσεις. Έτσι η ισχύς των γαιοκτημόνων και εμμέσως του βασιλιά άρχισαν να απειλούνται από την ανερχόμενη τάξη των βιομηχάνων και των εμπόρων. Οι τελευταίοι δεν εμπορεύονταν πια μόνο περιθωριακά είδη πολυτελείας όπως τα μπαχαρικά αλλά τα στρατηγικής σημασίας βιομηχανικά προϊόντα καθώς και τις πρώτες ύλες και τα καύσιμα που η βιομηχανία χρειαζόταν.

Η εργασία έγινε και αυτή εμπόρευμα, ενώ πριν ήταν ουσιαστικώς μια σκλαβιά είτε απέναντι στα στοιχεία της φύσης, από τα οποία πάλευαν να κλέψουν τα προς το ζην οι ελεύθεροι πρωτόγονοι άνθρωποι, είτε η κανονική ημι-σκλαβιά στους άρχοντες και φεουδάρχες που πολλάκις εξελίσσετο και σε κανονική σκλαβιά όπως στην Αρχαία Ελλάδα, Ρώμη και αλλού μέχρι τον Αμερικανικό νότο του 17-18^{ου} αι. Σε πρώτη φάση η αγοραπωλησία της εργασίας έναντι του ημερομισθίου ή του μισθού, όχι μόνο δεν έφερε βελτίωση στις συνθήκες ζωής των βιομηχανικών εργατών (πρώην κολλήγων-αγροτών) αλλά μεγάλη δυστυχία. Κυνηγημένοι από τους αγρούς των πατέρων και παππούδων τους από τους γαιοκτήμονες που ανακάλυψαν ότι αντί να παράγουν σιτάρι (που έτρωγαν οι κολλήγοι αφήνοντας μόνο ένα ποσοστό στους ίδιους), μπορούσαν να βάλουν πρόβατα που δεν χρειάζονταν τόσους εργάτες και να παράγουν μαλλί που πούλαγαν στις υφαντουργίες του Μάντσεστερ με μεγαλύτερο κέρδος, στέλνοντας τους άχρηστους

πια κολλήγους στις άθλιες παραγκουπόλεις των πόλεων γύρω από τα νέα εργοστάσια. Την κατάσταση περιγράφει πολύ γλαφυρά ο Μάρξ στο «κεφάλαιο» αλλά και ο Ενγκελς που σαν γιος εργοστασιάρχη έζησε από πρώτο χέρι την δυστυχία των εργατών του πατέρα του. Η αθλιότητα αυτή έγινε πηγή έμπνευσης και καταγγελίας από μεγάλους συγγραφείς της εποχής όπως ο Κάρολος Ντίκενς.

Αντίθετα απ' ό τι πιστεύουν πολλοί ότι δηλ. οι πόλεμοι και η βία είναι η κινητήριος δύναμη της ιστορίας (π.χ. η ανόητη φράση ότι η βία είναι η μαμμή της ιστορίας) είναι εξόφθαλμη η αλήθεια ότι οι αλλαγές (που μπορεί αργότερα να οδηγήσουν σε συγκρούσεις) έρχονται σταδιακά σε περιόδους ειρήνης και επινοήσεων-αλλαγών. Π.χ. η Ρωμαϊκή κυριαρχία δεν έγινε λόγω της νίκης στο Άκτιο απέναντι στο στρατό της Κλεοπάτρας και του Αντωνίου που επέτρεψε στους Ρωμαίους να κυριαρχήσουν στη Μεσόγειο, αλλά στην συστηματική άνοδο της Ρωμαϊκής ισχύος τους προηγούμενους αιώνες. Και να χανόταν η μάχη του Ακτίου αυτό θα ήταν μια μικρή αναβολή. Το ποτάμι δεν θα γύριζε πίσω.

Έτσι και η βιομηχανική επανάσταση έγινε από πολλούς εις πείσμα πολλών χωρίς κανείς να καταλαβαίνει τις συνέπειες ή να μπορεί να τις αλλάξει. Όταν άρχισαν να εκδηλώνονται οι συνέπειες στην κοινωνία είναι σίγουρο ότι κανείς δεν ήθελε τις αλλαγές που επέρχοντο. Σίγουρα οι αγρότες δεν την ήθελαν. Αλλά μήπως ο βασιλιάς που ένοιωθε να χάνει ισχύ όπως και οι γαιοκτήμονες την ήθελαν; Η αλλαγή στην κατανομή της οικονομικής δύναμης σήμαινε ότι άτομα σχετικά χαμηλής κοινωνικής θέσης είχαν τώρα την οικονομική δυνατότητα να σχηματίσουν δικό τους στρατό τον οποίο θα μπορούσαν να στρέψουν εναντίον όσων κατείχαν πολιτική δύναμη και να κάνουν επαναστάσεις (όπως και έγινε - αλλά σαν συνέπεια και όχι αιτία των αλλαγών). Ακόμα και όσοι τελικά επωφελήθηκαν, θα μάθαιναν γενιές αργότερα ότι θα εξελιχθεί σε καλό για την τάξη ή την πατρίδα τους και αρχικά πιθανότατα υπέφεραν και αυτοί από τις σαρωτικές αλλαγές. Η ιστορία κινείται με μυστηριώδη τρόπο, αδιαφορώντας για τις επιθυμίες τόσο των κυριάρχων όσο και των υπηκόων τους.

Πάντως όποια και να ήσαν τα αίτια της Βιομηχανικής επανάστασης, άλλαξε τόσο δραστικά και τόσο γρήγορα τον κόσμο, που η μέχρι τότε ιστορική εξέλιξη να φαίνεται σαν έργο σε αργή κίνηση. Κάποια ερμηνεία έγινε οδυνηρά αναγκαία με αποτέλεσμα την εμφάνιση φιλοσοφικών εξηγήσεων που για πρώτη φορά έβαζαν στο επίκεντρο μια νέα διάσταση: η οικονομική θεωρία είχε γεννηθεί.

2.3 Adam Smith (1723-1790)

Από τους πρώτους που απασχολήθηκαν με αυτό το θέμα ήταν και ο Σκώτος φιλόσοφος, καθηγητής της Ηθικής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης Adam Smith. Ο Smith διέκρινε μια διάσταση ανάμεσα στις επιδιώξεις των ανθρώπων και τα τελικά αποτελέσματα. Παρατήρησε ότι πολλές φορές έβγαινε καλό κοινό αποτέλεσμα από δράσεις ατόμων με ιδιοτελή κίνητρα. Καλό παράδειγμα είναι η γνωστή ιστορία για τον πατέρα που απελπισμένος από την τεμπελιά των γιων του λέει πεθαίνοντας ότι έχει κρύψει χρυσάφι στο αμπέλι με αποτέλεσμα να πάνε να το σκάβουνε και να προκαλέσουν καλή συγκομιδή σταφυλιών χωρίς βέβαια να βρούνε χρυσάφι. Έχουμε δηλαδή *ακούσιες συνέπειες*, που είναι διαφορετικές από τις επιδιωκόμενες συνέπειες.

Ο Adam Smith προσπάθησε να δει τις συνέπειες της χαλάρωσης της κεντρικής εξουσίας και να διερευνήσει την δυνατότητα ισορροπίας με χαλαρή κεντρική εξουσία. Δηλ. διερεύνησε την δυνατότητα σταθερής λειτουργίας αποκεντρωμένων

συστημάτων (υπήρχε τότε μείωση της εξουσίας της κυβέρνησης του βασιλιά και των λόρδων). Δηλ προσπάθησε να διερευνήσει τα εξής δύο ζητήματα:

- Πώς μπορούν οι ασυντόνιστες δράσεις πολλών ατόμων χωρίς κεντρική καθοδήγηση να παράγουν τα εμπορεύματα που χρειάζεται η κοινωνία χωρίς να καταλήξει στην υπερπαραγωγή μη αναγκαίων ή στην υποπαραγωγή αναγκαίων εμπορευμάτων;
- Πώς θα αποτρέψουμε την αύξηση της δυστυχίας (που ήδη λάμβανε χώρα στην εποχή του) σε βαθμό επικίνδυνο για την αποσύνθεση της κοινωνίας και την μετατροπή της σε πεδίο μάχης μεταξύ διαφορετικών ομάδων συμφερόντων οι οποίες θα πολεμούν η μία την άλλη με έπαθλο την κυριαρχία;

Οι απαντήσεις του βασίζονται στην ιδέα των ακούσιων συνεπειών και στον συντονιστικό ρόλο των τιμών σε μια ελεύθερη ανταγωνιστική αγορά. Έστω για παράδειγμα ένα χρήσιμο εμπόρευμα π.χ. δρεπάνια. Πώς θα ισορροπήσει η παραγωγή τους στα επίπεδα που χρειάζεται η κοινωνία; Μα με τον μηχανισμό της τιμής. Αν παραχθούν περισσότερα, τότε η τιμή τους θα πέσει και από την περίσσεια θα πάθουν ζημιά όσοι παρήγαν στα λιγότερο παραγωγικά σιδεράδικα (π.χ. με ακριβότερο καύσιμο ή λιγότερο μαζικό τρόπο οι οποίοι θα ψάξουν για κάτι άλλο να φτιάξουν). Αν αντίθετα υπάρχει έλλειψη η τιμή ανεβαίνει και παρακινεί και άλλους να ξεκινήσουν να παράγουν δρεπάνια, χωρίς να υπάρχει κανένας που να υποδεικνύει στους παραγωγούς πόσα να φτιάξουν. Το συμφέρον των καταναλωτών είναι να αγοράσουν στην χαμηλότερη δυνατή τιμή και των παραγωγών να πουλήσουν στην μέγιστη δυνατή τιμή.

Προφανώς καμία πλευρά δεν νοιάζεται ούτε κατά διάνοια για το αν η προσφορά και η ζήτηση θα συντονιστούν. Ωστόσο, όπως παρατήρησε ο Smith, η ισορροπία έρχεται και μάλιστα στην κατώτερη δυνατή τιμή. Δηλαδή η εξισορρόπηση προσφοράς και ζήτησης που μόνο κατά τύχη θα μπορούσαν να εξισωθούν, εάν αφήσουμε τους παραγωγούς και τους καταναλωτές να δράσουν με βάση τις προθέσεις τους, θα εξισωθούν αυτόματα με συντονιστή την διακύμανση της τιμής, η κίνηση της οποίας είναι ταυτόχρονα και φορέας πληροφοριών για την έλλειψη (υψηλή τιμή) ή το πλεόνασμα (χαμηλή τιμή). Τελικά, η τιμή σε μια ελεύθερη αγορά θα καταλήξει σε ένα επίπεδο στο οποίο η προσφορά θα ισούται με την ζήτηση.

Μάλιστα στην χασοκά πολύπλοκη σημερινή κοινωνία, (διότι υπάρχουν δισεκατομμύρια άνθρωποι με πολύπλοκες επιθυμίες πάνω σε εκατομμύρια προϊόντα με επίσης πολύπλοκες ομαδοποιήσεις και αλληλεξαρτήσεις) κάθε προσπάθεια κεντρικής κατεύθυνσης της παραγωγής που αφήνει απέξω τις επιθυμίες των καταναλωτών είναι καταδικασμένη να αποτύχει όπως συνέβη με τις κεντρικά προγραμματιζόμενες οικονομίες του υπαρκτού σοσιαλισμού. Μάλιστα η τιμή είναι πιο ειλικρινής εκδήλωση προθέσεων από τις δημοσκοπήσεις όπως έχουν διαπιστώσει με καταστροφικά αποτελέσματα πολλές καμπάνιες μάρκετινγκ που προσπάθησαν πριν το λανσάρισμα πανάκριβων προϊόντων να εκμαιεύσουν από δείγματα καταναλωτών κατά πόσον θα ήσαν διατεθειμένοι να τα αγοράσουν. Καλό πραγματικό παράδειγμα είναι το εγχείρημα του Iridium όπου προσπάθησαν να διερευνήσουν αν θα ήθελαν οι καταναλωτές ένα δορυφορικό κινητό τηλέφωνο που πιάνει παντού (στις ερήμους, στους ωκεανούς κλπ) στην τιμή π.χ. των 400δολ. Όταν μετά χρόνια και την εκτόξευση 40 δορυφόρων χαμηλής τροχιάς άρχισαν να πωλούν τα τηλέφωνα, ανακάλυψαν ότι οι καταναλωτές τελικά μπορούσαν να ζήσουν και χωρίς αυτά με αποτέλεσμα την χρεοκοπία του σχετικού εταιρικού κονσόρτσιουμ. Δεν είναι ότι πριν έλεγαν ψέματα στους δημοσκόπους,

απλά μέχρι να βάλεις το χέρι στην τσέπη, όλα φαίνονται ενδιαφέροντα. Εξάλλου κάτι που πράγματι θα αγόραζαν σε κάποια φάση του οικονομικού κύκλου, δεν μπορούν πια να αγοράσουν σε φάση που έχει μειωθεί το διαθέσιμο εισόδημα.

Επανερχόμενοι στον Adam Smith, η ομορφιά του συλλογισμού του είναι ότι το αποτέλεσμα επέρχεται αν και ο συντονισμός δεν αποτελεί σκοπό κανενός! Ακριβώς όπως και τα παιδιά του γεωργού που νόμιζαν ότι είχε κρύψει χρυσάφι δεν σκόπευαν να αυξήσουν την παραγωγικότητα του αμπελιού όταν έσκαβαν (αλλά τελικά αυτό ήταν το όφελος τους), κανένας καταναλωτής ή παραγωγός δεν σκόπευε ποτέ να βοηθήσει την αγορά να εξισορροπήσει την ζήτηση και την προσφορά.

Κάποιες απόψεις του **Adam Smith** από το βιβλίο του **Ο Πλούτος των Εθνών, 1776**

«Κάθε άνθρωπος έχει σχεδόν πάντοτε ανάγκη από την βοήθεια των συνανθρώπων του, αλλά θα ήταν μάταιο να προσδοκά την βοήθεια αυτή από την καλοσύνη τους και μόνο. Θα είναι πιο πιθανό να ωφεληθεί εάν μπορέσει να χρησιμοποιήσει τον εγωισμό τους προς όφελός του και εάν τους δείξει ότι είναι προς το συμφέρον τους να κάνουν γι' αυτόν ό,τι αυτός επιθυμεί από αυτούς".

«Κυνηγώντας το προσωπικό του συμφέρον (αναφέρεται στον έμπορο), συχνά προωθεί το συμφέρον της κοινωνίας πιο αποτελεσματικά από ό,τι εάν σκόπευε πραγματικά να το προωθήσει Δεν έχω δει ποτέ τίποτα το ιδιαίτερα θετικό να προκύπτει από όσους πασχίζουν για το κοινό συμφέρον",

Η απάντηση στα δεύτερο ζήτημα σχετικά με την αποτροπή της δυστυχίας, ξεκινά από την άποψη ότι η αφθονία εμπορευμάτων ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για μια επιτυχημένη βιομηχανική κοινωνία. Κοιτάζοντας γύρω του και βλέποντας την τόσο μεγάλη φτώχεια που επικρατούσε, αντιστάθηκε στον πειρασμό της συνήθους θρησκευτικής στάσης της εποχής (δηλαδή στο να προσευχηθεί για την σωτηρία της ψυχής των φτωχών και να τους ευχηθεί καλή τύχη στην άλλη ζωή) και υιοθέτησε μια πιο πρακτική αντίληψη των πραγμάτων. Αυτοί οι άνθρωποι είχαν ανάγκη από περισσότερα εμπορεύματα: περισσότερα φαγητό, περισσότερα ρούχα, στέγη κ.λ.π. Ο Adam Smith σαν προσγειωμένος και ρεαλιστής φιλόσοφος της Ηθικής διέγινωσε ότι η εμπορική και η καπιταλιστική τάξη, χωρίς να ενδιαφέρεται άμεσα για τα καλά της κοινωνίας, κατευθυνόμενοι από την απληστία τους, θα καταλήξουν να έχουν μια συνεισφορά στην κοινωνία ανεξάρτητα από τις προθέσεις τους.

Έτσι, ενώ οι επίσκοποι και άλλοι φιλόσοφοι μιλούσαν για την σπουδαιότητα της αλληλεγγύης, για τους δεσμούς μεταξύ ανθρώπων και οικογενειών, για την ηρεμία και την σταθερότητα (όλα αυτά που διαλύθηκαν από τον ερχομό της βιομηχανικής επανάστασης), για τον Smith τις εγωιστικές δράσεις όλων των ανθρώπων καθοδηγούσε ένα «αόρατο χέρι», όπως το αποκάλεσε, προς το κοινό καλό της κοινωνίας εν αγνοία τους. Η έννοια «κοινό συμφέρον» στην πράξη σήμαινε περισσότερα εμπορεύματα σε χαμηλότερες τιμές έτσι ώστε οι μάζες να έχουν τελικά την οικονομική δυνατότητα να τα αποκτήσουν. Αυτό πράγματι συνέβη και σήμερα φθάσαμε σε αυτό που ένας άλλος οικονομολόγος του 20^{ου} αι. ο George Kenneth Galbraith αποκάλεσε *κοινωνία της αφθονίας*, χωρίς ωστόσο να απαλειφθούν η δυστυχία, οι ανισότητες, οι τριβές και τα λοιπά κοινωνικά προβλήματα αν και η έκτασή τους στις δυτικές κοινωνίες είναι πολύ μικρότερη απ' ό,τι την εποχή του Adam Smith.

2.4 David Ricardo (1772-1823)

Μία γενιά αργότερα η κατάσταση στην Μ. Βρετανία είχε οδηγήσει σε μεγάλη ελάττωση του εμπορίου στο οποίο στήριζε πολλά η θεωρία του Adam Smith, λόγω των Ναπολεόντειων πολέμων. Οι εισαγωγές σιτηρών και άλλων αγαθών είχαν μειωθεί επιτρέποντας στους γαιοκτήμονες να αυξήσουν τις τιμές των αγροτικών προϊόντων. Απέναντι στους γαιοκτήμονες στάθηκε ένας χρηματιστής, ο David Ricardo με το ευρείας κυκλοφορίας βιβλίο του «*Αρχές Πολιτικής Οικονομίας*» που κυκλοφόρησε το 1817. Ο Ricardo έδωσε έμφαση σε παράγοντες που εκ φύσεως εμποδίζουν τον ελεύθερο ανταγωνισμό που θεωρούσε απαραίτητο στοιχείο ο Adam Smith ώστε να υπάρξει σωστή λειτουργία των μηχανισμών της ελεύθερης αγοράς που θα έφερνε την αφθονία των αγαθών. Ενώ κατ' αρχήν συμφωνούσε με τον Smith ότι η μακροχρόνια συσσώρευση κεφαλαίου και η συνυφασμένη με αυτήν εκμηχάνιση και αυτοματοποίηση ήταν η μοναδική ελπίδα της κοινωνίας, φοβόταν ότι η ύπαρξη κάποιων παραγωγικών συντελεστών, το απόλυτο μέγεθος των οποίων είναι περιορισμένο, και κυρίως η γόνιμη γη, που μάλιστα ελέγχεται από λίγους γαιοκτήμονες, θα απέτρεπε την λειτουργία της αύξησης της παραγωγής στον απαιτούμενο βαθμό.

Καθώς η παραγωγή και το εισόδημα αυξάνονται, η ζήτηση γι' αυτούς τους σπάνιους πόρους κλιμακώνεται, χωρίς να μπορεί να αυξάνει και η προσφορά τους όπως συμβαίνει με άλλα αγαθά και όπως απαιτείται για να λειτουργήσει η θεωρία του Adam Smith. Οι πλούσιοι γαιοκτήμονες που κατέχουν αυτούς τους πόρους, θα κερδίζουν όλο και περισσότερα χρήματα με κάθε αύξηση της ζήτησης. Αυτός ο συλλογισμός οδήγησε στην ιδέα του Ricardo περί της *γαιοπροσόδου* (*land rent*) ενώ ο Smith ήταν πεπεισμένος ότι ο ανταγωνισμός θα εξαφάνιζε αυτές τις προσόδους (καθώς οι πωλητές θα μείωναν τις τιμές στο ελάχιστο επίπεδο λόγω του ανταγωνισμού), ο Ricardo φοβόταν ότι θα συνέβαινε το αντίθετο. Η εμπειρία του από τις προσπάθειες των γαιοκτημόνων να απαγορεύσουν τις εισαγωγές σιτηρών έτσι ώστε να αυξήσουν τις προσόδους τους (προς ζημίαν των καπιταλιστών, των εργατών και της οικονομικής μεγέθυνσης) τον είχε διδάξει ότι δεν ήταν συνετό να υποθέσει κανείς ότι οι πρόσοδοι απλά θα εξανεμίζονταν ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού αφού οι γαιοκτήμονες δεν είχαν ανάγκη να ανταγωνιστούν κανέναν.

Επιπλέον, το εισόδημα τους κατευθύνεται σε μη παραγωγικούς σκοπούς (αντίθετα με το εισόδημα των καπιταλιστών που επενδύεται σε κεφαλαιουχικά, άρα παραγωγικά αγαθά) και το οποίο θα αυξάνεται (αντί να μειώνεται), καθώς η οικονομία μεγεθύνεται και καθώς ο ανταγωνισμός μεταξύ των υπολοίπων (καπιταλιστών) παραγωγών εντείνεται. Αυτό το τελευταίο ήταν που ανησυχούσε τον Ricardo. Σε αντίθεση με τους βιομηχάνους, οι οποίοι πρέπει να επανεπενδύσουν σε κεφαλαιουχικό εξοπλισμό κάθε κέρδος που βγάζουν (εάν θέλουν να επιβιώσουν στην ζούγκλα του ανταγωνισμού), αυτοί οι εισοδηματίες (ραντιέρηδες) δεν είναι υποχρεωμένοι να προχωρήσουν σε επενδύσεις, απλά είναι κάτοχοι μιας φυσικώς περιορισμένης ποσότητας ενός πολύτιμου πόρου που διαρκώς αυξάνει την αξία του χωρίς να κουνήσουν το δαχτυλάκι τους.

Άρα μπορούν να ξοδέψουν τις προσόδους τους σε πολυτελείς διακοπές, έργα τέχνης ή απλά να τοποθετήσουν τα χρήματα σε ένα θησαυροφυλάκιο και να αποφύγουν αυτό που ο Smith θεωρούσε το θαύμα της συσσώρευσης κεφαλαίου το οποίο βασίζεται στον ανταγωνισμό και την επανεπένδυση. Για τον Ricardo, το χρήμα που οι εισοδηματίες αποσπούν ανάξια από το κύκλωμα «παραγωγή ~

κέρδος ~ επανεπένδυση ~ υψηλότερη παραγωγή ~ ... » ισοδυναμούσε με ζημία της κοινωνίας και επιβράδυνε τη συσσώρευση κεφαλαίου. Αξίζει να σημειωθεί ότι και ο Ricardo ήταν γαιοκτήμονας! Δηλ. εστράφη και πολέμησε εναντίον της τάξης όπου ανήκε, επειδή πίστευε ότι η στάση της δεν ωφελούσε την κοινωνία στο σύνολό της.

2.5 Karl Marx (1818-1883)

Ο Karl Marx επηρεάστηκε πολύ από τις άθλιες συνθήκες των εργατών στα εργοστάσια της εποχής και την κοινωνική διαμάχη εργασίας – κεφαλαίου (πάλη των τάξεων). Προβαίνει σε μια βαθυστόχαστη ανάλυση της λειτουργίας του κεφαλαίου, δηλ. του καπιταλιστικού συστήματος της εποχής του στο διάσημο έργο του «Το κεφάλαιο» (Das Kapital) που πρωτοεκδόθηκε το 1867. Ξεκινά από την παρατήρηση ότι όλα τα κινεί η εργασία και δίνει πρωταρχικό ρόλο σε αυτό τον συντελεστή της παραγωγής. Ισχυρίζεται ότι: *η αξία ενός εμπορεύματος αντανακλά την ποσότητα εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του*. Άρα η αυτοματοποίηση (συσσώρευση κεφαλαίου) μειώνει την αξία ενός εμπορεύματος επειδή μειώνει την ποσότητα ανθρώπινης εργασίας (τρέχουσας και παρελθούσας) που έχει «αποκρυσταλλωθεί» στο εμπόρευμα.

Αυτό τον οδηγεί να διερευνήσει την προέλευση του κέρδους. Πίστευε ότι αφού κανένας δεν μπορεί να πουλήσει τίποτα πάνω από την αξία του, κανένας δεν μπορεί να βγάλει συστηματικά κέρδος μέσω της ανταλλαγής εμπορευμάτων και μόνο (καθώς ο ανταγωνισμός θα οδηγούσε όλες τις τιμές σε ένα ελάχιστο επίπεδο δηλ. στην πραγματική αξία του εμπορεύματος). Επομένως τα κέρδη δεν δημιουργούνται στην πώληση, αλλά κατά την διάρκεια της παραγωγής. Πιο συγκεκριμένα, οφείλονται στην διάφορα ανάμεσα στην αξία της εργασίας ως εμπορεύματος και στην αξία η οποία προστίθεται στα εμπορεύματα από τους εργάτες. Δηλ. θεώρησε ότι ποτέ δεν πληρώνεται όλη η αξία της εργασίας και αυτό που υπολείπεται το ονόμασε *υπεραξία*. Δηλ. η *υπεραξία* είναι εκείνο το κομμάτι της αξίας της εργασίας το οποίο δεν εδόθη, αφήνοντας έτσι ένα περιθώριο σε σχέση με την υψηλότερη αξία του προϊόντος, ώστε να μείνει κέρδος στον πωλητή καθώς ο αγοραστής πλήρωσε την πραγματική αξία του προϊόντος. Από την υπεραξία αυτή ο καπιταλιστής πληρώνει την πρόσοδο στον γαιοκτήμονα, τον τόκο στην τράπεζα και κρατάει τα υπόλοιπα ως κέρδος.

Η επόμενη ιδέα που εισήγαγε ο Marx ήταν η πτώση του ποσοστού κέρδους των καπιταλιστών και η επακόλουθη αναπόφευκτη κρίση. Ο ανταγωνισμός αναγκάζει τις επιχειρήσεις να δίνουν τον λιγότερο δυνατό μισθό αλλιώς θα χάσουν τα περιθώρια κέρδους και θα χρεοκοπήσουν από τον ανταγωνισμό αυτών που δεν δίνουν αυξήσεις μισθών πάνω από το όριο επιβίωσης των εργατών. Οι χαμηλοί όμως μισθοί περιορίζουν την αγοραστική δύναμη των εργατών-καταναλωτών και δυσκολεύουν τις πωλήσεις για όλους. Εκεί βρίσκεται το σπέρμα των κρίσεων. Αυτός ο κύκλος περιοδικών κρίσεων που ακολουθούνται από μεγαλύτερη ανάπτυξη (όσο υπάρχουν επινοήσεις βελτίωσης της παραγωγικότητας στο κυνήγι του κέρδους) είπε ο Marx είναι χαρακτηριστικό του καπιταλισμού. Ακόμα και αν ο καπιταλισμός προσφέρει μια περίοδο μεγέθυνσης οδηγούμενης από την συσσώρευση κεφαλαίου, με τους καπιταλιστές να επανεπενδύουν τα κέρδη τους σε περισσότερα και καλύτερα μηχανήματα, αυτό δεν μπορεί να διατηρείται επ' άπειρον, κάποια στιγμή θα εξαντληθεί αυτή η δυναμική.

Καθώς η παραγωγή βελτιώνεται, κάθε μονάδα προϊόντος ενσωματώνει όλο και λιγότερη ανθρώπινη εργασία. Και καθώς είναι η τελευταία που καθορίζει την αξία

των εμπορευμάτων, ακολουθεί μείωση των αξιών, η πτώση των τιμών και κατάρρευση του ποσοστού κέρδους. Τότε οι επιχειρήσεις που είχαν το χαμηλότερο περιθώριο κέρδους θα μπου σε ζημιές και θα χρεοκοπήσουν προκαλώντας αρνητική αλυσιδωτή αντίδραση: οι εργάτες που θα μείνουν άνεργοι θα περικόψουν τις αγορές τους και έτσι θα μειώσουν ακόμα περισσότερο τα κέρδη κάποιων άλλων επιχειρήσεων οι οποίες θα αναγκαστούν τότε να απολύσουν περισσότερους εργαζόμενους κ.ο.κ. Τότε θα φτάσουμε σε μια κατάσταση με αύξηση ανεργίας και μείωση της κατανάλωσης παρά την ύπαρξη αγαθών στις αποθήκες.

Οι κρίσεις αυτές του καπιταλισμού έχουν πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά από τις μέχρι τότε κρίσεις που ήσαν κρίσεις έλλειψης αγαθών (π.χ. θεομηνίες που κατέστρεφαν η σοδειά, αρρώστιες στα φυτά, ακρίδες, πόλεμοι που εμπόδιζαν τις καλλιέργειες και τα παρόμοια). Οι κρίσεις του καπιταλισμού είναι *κρίσεις υπερπαραγωγής* δηλ. οι αποθήκες των εργοστασίων είναι γεμάτες αλλά δεν έχουν λεφτά οι καταναλωτές (που είναι 90% εργάτες) να τα αγοράσουν οπότε κλείνουν αφού δεν έχει νόημα να βγάλουν και άλλα προϊόντα (και όχι διότι δεν μπορούν). Το πρόβλημα είναι ότι δεν μοιράστηκαν σωστά τα κέρδη αλλά έγινε συσσώρευση του κεφαλαίου μέσω των κερδών που δεν αποδίδουν την υπεραξία με αποτέλεσμα να μην μείνουν αρκετά στα χέρια των εργατών-καταναλωτών των προϊόντων και να μην έχει νόημα από την άλλη να τα κρατούν οι καπιταλιστές αφού πια η επανεπένδυση (που ήταν η χρήση των κερδών μέχρι την κρίση δεν έχει πια νόημα). Άρα οι λέξεις κλειδιά για τον Marx που εξηγούν όλα τα προβλήματα του καπιταλισμού είναι

- υπεραξία,
- συγκέντρωση κεφαλαίου,
- κρίσεις υπερπαραγωγής.

Σε κάποιο σημείο, η ύφεση θα έχει βαθύνει τόσο πολύ, πού η παραγωγή θα πέσει στα επίπεδα κατανάλωσης και όσες επιχειρήσεις έχουν επιβιώσει θα αρχίσουν να πηγαίνουν καλύτερα. Αυτό θα συμβεί διότι, με πολλούς από τους ανταγωνιστές τους να έχουν τεθεί εκτός αγοράς, θα απολαμβάνουν ένα πολύ μεγαλύτερο μερίδιο αγοράς. Παρά το ότι η πίττα θα έχει συρρικνωθεί, θα υπάρχουν πολύ λιγότερες επιχειρήσεις που θα ανταγωνίζονται για κάποιο κομμάτι. Επιπρόσθετα, μέσω της δημιουργίας ανενεργού κεφαλαίου και εργασίας, οι τιμές των οποίων θα πέσουν κάτω από τις αξίες τους, η ύφεση θα μειώσει τα κόστη των επιχειρήσεων. Με απλά λόγια, κατά την διάρκεια της ύφεσης, οι επιχειρήσεις που θα έχουν επιβιώσει θα είναι σε θέση να αγοράσουν από τις χρεοκοπημένες, πρώτες ύλες, ηλεκτρονικό εξοπλισμό και μηχανήματα για ένα κομμάτι ψωμί. Αλλά επίσης θα βρίσκουν και εργάτες αναγκασμένους να εργαστούν για χαμηλότερους μισθούς αλλά και με μεγαλύτερη προθυμία που ανεβάζει την παραγωγικότητά τους. Καθώς πάλι λοιπόν επεκτείνονται οι επιχειρήσεις που επιβίωσαν, ξεκινούν μια νέα αλυσιδωτή αντίδραση, αυτή την φορά προς τα πάνω, η οποία αυξάνει την παραγωγή, την απασχόληση και επομένως την ζήτηση και πάλι ξανά την συσσώρευση κεφαλαίου. Η οικονομία βγαίνει από την ύφεση και εισέρχεται σε μια περίοδο μεγέθυνσης. Και πάλι όμως, η άνοδος εμπεριέχει τον σπόρο της επόμενης ύφεσης. Και ούτω καθεξής. Ο Marx προχώρησε στην πρόβλεψη ότι κάθε ύφεση αναζωογονεί τον καπιταλισμό, καθώς προκαλεί μια διαδικασία «φυσικής» επιλογής μέσω της οποίας οι ισχυρότερες επιχειρήσεις επιβιώνουν με τίμημα την καταστροφή των λιγότερο αποδοτικών.

Δηλαδή μέσω της κρίσης ο καπιταλισμός ξεφορτώθηκε τις λιγότερο αποτελεσματικές επιχειρήσεις και κράτησε τις καλύτερες δηλ. κάτι που θυμίζει την θεωρία του Δαρβίνου για την βελτίωση των ειδών μέσω της φυσικής επιλογής που επιλέγει τους καλύτερα προσαρμοσμένους (survival of the fittest). Γι' αυτό οι οπαδοί του καπιταλισμού τον χαρακτηρίζουν σαν το σύστημα που μιμείται την φύση στην εξέλιξή του και στις συνεχείς προσαρμογές του στις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες που θα του εξασφαλίζει μακροήμερευση εις πείσμα των αντιπάλων του. Την διαδικασία αυτή, πολλά χρόνια μετά τον Marx, ο Αυστριακός οικονομολόγος Joseph Schumpeter την χαρακτήρισε ως την διαδικασία της «δημιουργικής καταστροφής».

Αντίθετα τότε ο Marx πίστευε ότι με κάθε ύφεση, η φτώχεια και η ανισότητα θα οξύνονταν. Και κάθε νέα περίοδος μεγέθυνσης θα είναι όλο και λιγότερο πιθανό να αναπληρώσει την οικονομική ζημιά που προκλήθηκε από την προηγούμενη ύφεση. Έτσι είπε ότι εκτός από τις περιοδικές κρίσεις ο καπιταλισμός υποφέρει από την γενική κρίση που συνεχώς αλλά σταδιακά οξύνεται. Κάποια στιγμή, ο καπιταλισμός θα εξαντλήσει την δυνατότητά του να καινοτομεί και να χρησιμοποιεί όλο και πιο αποδοτικά τους διάφορους πόρους (ιδιαίτερα τους ανθρώπινους). Για τον Marx, η απάντηση σε αυτόν τον μάταιο κύκλο είναι ο σχεδιασμός ενός πιο ορθολογικού οικονομικού συστήματος: του σοσιαλισμού.

Απόψεις του **Karl Marx** από «*Το Κεφάλαιο*», 1867

"Το κεφάλαιο είναι απονεκρωμένη εργασία, η οποία σαν βρυκόλακας ζει μόνο απομυζώντας ζωντανή εργασία, και όσο ζει τόσο περισσότερη εργασία απομυζά."
Τόμος I, Κεφ. 10

"Η καπιταλιστική παραγωγή, κατά συνέπεια, αναπτύσσει την τεχνολογία και τον συνδυασμό των διαφόρων διαδικασιών σε ένα κοινωνικό σύνολο μόνο μέσω της απορρόφησης των πρωταρχικών πηγών κάθε πλούτου – της γης και της εργασίας"
Τόμος I, Κεφ. 13, (τελευταία παράγραφος)

Αλλά ενώ ανέλυσε διορατικά και διεξοδικά τον καπιταλισμό και τα προβλήματά του, δεν έδωσε λεπτομέρειες για το πως θα λειτουργούσε ο σοσιαλισμός πλην της κεντρικής ιδέας ότι τα μέσα παραγωγής δεν θα έπρεπε να ανήκουν στους καπιταλιστές αλλά να είναι κοινό κτήμα, αυτό που είναι και η ειδοποιός διαφορά του κομμουνισμού, ο οποίος ορίζεται σαν το κοινωνικό σύστημα όπου υπάρχει κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής. Κοινωνίες με κοινοκτημοσύνη μέσων παραγωγής δημιουργήθηκαν, αρχικώς στην ΕΣΣΔ, και μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και στην Ανατολική Ευρώπη και αλλού.

Υποτίθεται ότι δεν θα αντιμετώπιζαν κρίσεις αφού αυτές κατά τον Marx είναι ίδιον του καπιταλισμού. Ωστόσο αυτές βίωσαν μια τεράστια και καταστροφική κρίση και κατέρρευσαν το 1990 με φοβερές συνέπειες για τους κατοίκους τους. Από την άλλη ο καπιταλισμός συνέχισε τις κοινωνικές προσαρμογές που ανακουφίζουν την κυκλικότητά του. Επι παραδείγματι καθιερώθηκαν κλαδικές συμβάσεις με τα σωματεία που επιτρέπουν την αύξηση μισθών ταυτόχρονα σε όλες τις επιχειρήσεις ενός κλάδου χωρίς να επωφελείται η επιχείρηση που δεν έδωσε αύξηση έναντι αυτής που έδωσε. Αυτό ανακούφισε το πρόβλημα της μείωσης της συνολικής αγοραστικής δύναμης. Επίσης, οι κεντρικές τράπεζες προσπαθούν σε

περιόδους κρίσεως να υποκαθιστούν την κατανάλωση των ιδιωτών κ.α. Έτσι ο καπιταλισμός όλο περνά κρίσεις και όλο επιβιώνει βελτιούμενος. Ωστόσο παρά τις βελτιώσεις, δεν παύει να εξακολουθεί να εμφανίζει όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά που επεσήμανε ο Marx πριν ενάμιση αιώνα. Αυτή την εποχή μάλιστα είμαστε μάρτυρες μιάς από τις χειρότερες κρίσεις του εδώ και 80 χρόνια.

Δεν είναι λοιπόν παράλογο να αναρωτηθούμε αν έχουν αλλάξει θεμελιωδώς τα πράγματα από την εποχή αυτών των τριών μεγάλων στοχαστών που καταπατήθηκαν και με θέματα που θα τα χαρακτηρίζαμε οικονομικά. Γι' αυτό έχει αξία ακόμα να μελετούμε τις απόψεις τους καθώς μάλιστα η οικονομία, σε αντίθεση π.χ. με τα μαθηματικά, δεν είναι αντικείμενο ομοφωνίας. Δηλ. ενώ στα μαθηματικά δεν υπάρχουν «απόψεις» απλά υπάρχουν αυτά που αποδεικνύονται (και τα δέχονται ακόμα και όσοι δεν τα καταλαβαίνουν) και αυτά που δεν αποδεικνύονται (και δεν έχει νόημα να «πείσεις» άλλους για ό,τι νομίζεις πως ισχύει). Επι παραδείγματι, αν ένας τεράστιος αριθμός με τρισεκατομμύρια ψηφία και το παραγοντικό στο τέλος είναι πρώτος αριθμός δεν μπορεί σήμερα να απαντηθεί από κανένα και όμως ξέρουμε ότι απάντηση υπάρχει.

Στην οικονομία υπάρχουν απόψεις και μάλιστα πολλάκις τις υποστηρίζουν με φανατισμό ακόμα και άνθρωποι που δεν κατανοούν ούτε την ορολογία. Στα πλαίσια αυτά, οι απόψεις των τριών αυτών συνοψίζουν τα προηγηθέντα στην ιστορία της οικονομικής και λειτουργούν σαν καλό ερέθισμα για όποιον θέλει να μελετήσει τα οικονομικά. Ας τα κρατήσουμε λοιπόν σαν ξεκίνημα χωρίς να πιστεύουμε ότι έλυσαν το υπερ-πολύπλοκο πρόβλημα της κατανόησης της λειτουργίας των κοινωνιών και των οικονομιών τους. Είναι τόσο πολύπλοκη η ανθρώπινη κοινωνία και μεταλλάσσεται τόσο πολύ με τον χρόνο, που ποτέ τα πράγματα δεν είναι τόσο απόλυτα και γραμμικά ώστε αυτές οι θεωρίες να έχουν απόλυτη και διαρκή ισχύ. Πολλοί παράγοντες και πολλές θεωρήσεις διαπλέκονται. Το καλύτερο που μπορούμε να περιμένουμε από τις θεωρίες και τους σοφούς είναι να ισχύουν μερικά κάποια εποχή σε κάποια κοινωνία. Δεν υπάρχει γενική θεωρία για τόσο πολύπλοκα συστήματα όπως η ανθρώπινη κοινωνία.

Πολλοί θα μπορούσαν εύλογα να αναρωτηθούν πώς θεωρούμε σοφούς και μελετάμε τις απόψεις ανθρώπων με αντικρουόμενες εξηγήσεις, όπως π.χ. του Smith και του Marx πιο πάνω. Η εξήγηση σε αυτό είναι ότι εξακολουθούμε να μην ξέρουμε το απόλυτα σωστό (ίσως να μην υπάρχει σε θέματα που εμπλέκεται η ανθρώπινη ψυχολογία) και αυτό που ξέρουμε είναι ότι οι άνθρωποι αυτοί έδωσαν ερεθίσματα και εξηγήσεις που διερευνούν από τη σκοπιά τους τα τεθέντα ζητήματα και έχουν αξία στις ειδικές συνθήκες και εποχές. Χωρίς να έχουν γενικευμένη αξία, μας επιτρέπουν να τα χρησιμοποιήσουμε σαν εργαλεία ανάλυσης. Δεν είναι τυχαίο ότι όλα τα κράτη σήμερα έχουν μεικτές οικονομίες που αξιοποιούν και τις δυνατότητες των αγορών αλλά και ισχυρές κρατικές παρεμβάσεις.

Επιμύθιο

Παρά την πολυπλοκότητα των ζητημάτων που εξετάζουμε, μπορεί να κάνει κανείς μια γενική παρατήρηση. Η συγκέντρωση εξουσίας ποτέ δεν έφερε καλύτερα αποτελέσματα από την διάχυσή της. Μάλιστα είναι το μόνο χαρακτηριστικό που κινείται παράλληλα με την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης της ανθρωπότητας. Έτσι από τους φύλαρχους, αρχηγούς και βασιλιάδες και φεουδάρχες με την απόλυτη εξουσία, πήγαμε (όχι γραμμικά) σε διαχωρισμό της εκτελεστικής εξουσίας από την νομοθετική (δεν νομοθετεί ο βασιλιάς), της δικαστικής (ώστε να

μπορούν να δικαστούν και οι άρχοντες). Και επειδή υπάρχει κίνδυνος να μείνει στα λόγια η διάχυση των εξουσιών δημιουργήθηκε η ανεξαρτησία της δημοσίευσης (που δημιουργεί την λεγόμενη 4^η εξουσία) καθώς και το δικαίωμα του συνέρχεσθαι (προσφέροντας βήμα κριτικής) και συνεταιρίζεσθαι (προσφέροντας δυνατότητα οικονομικής δράσεις στους πολίτες). Στα πλαίσια αυτά είναι σημαντικό η οικονομική εξουσία να μην είναι αποκλειστικά στα χέρια της εκτελεστικής (όπως ήταν στον καταρρεύσαντα υπαρκτό σοσιαλισμό), ούτε να μπορεί να πάρει τεράστια ισχύ και να υπαγορεύει λύσεις στην εκτελεστική εξουσία (όπως πολλάκις πολυεθνικές εταιρείες κατάφεραν να κάνουν σε μικρές χώρες αλλά και σε αυτές τις ΗΠΑ με πρόσφατο παράδειγμα τράπεζες της Wall street).

Μέσα στην πολυπλοκότητα της κοινωνίας είναι τουλάχιστον σαφές ότι κάτι μικτό πρέπει να θεσμοθετείται στο οικονομικό σύστημα που θα επιτρέπει τον έλεγχο της οικονομικής ισχύος από το πολιτικό σύστημα αλλά και δεν θα αφήνει όλη την οικονομική ισχύ στα χέρια των κυβερνήσεων που έχουν αποδειχθεί ότι λειτουργούν για κάποιους κύκλους συμφερόντων με κεντρικό το συμφέρον της ομάδας-παρέας με επόμενο κύκλο το κομματικό συμφέρον και παραέξω τους προσκολλημένους ψηφοφόρους-αποδέκτες χαριστικών ενεργειών με ανταλλάγματα κ.ο.κ. Αυτό το σύστημα αφήνει τους αδύναμους και μη οργανωμένους απέξω προς τελική ζημιά όλων. Άρα το πρόβλημα έχει μετατραπεί σε αναζήτηση της σωστής ισορροπίας εξουσιών. Σε αυτό θα βοηθήσει η κατανόηση των βασικών παραμέτρων της οικονομίας που θα επισκεφθούμε στα επόμενα κεφάλαια.

Κεφάλαιο 3

Οικονομικοί Πόροι

3.1 Οι συντελεστές της παραγωγής

Οι οικονομικοί πόροι περιλαμβάνουν το ανθρώπινο δυναμικό και όλα όσα χρησιμοποιούνται για την παραγωγή των αγαθών και των υπηρεσιών που οι άνθρωποι επιθυμούν. Στην οικονομική επιστήμη αυτοί οι πόροι αποκαλούνται *συντελεστές της παραγωγής*. Είθισται να κατατάσσονται σε τρεις κύριες κατηγορίες

A Φυσικοί πόροι

Πρόκειται για τους πόρους που παρέχονται από τη φύση και όχι από τους ανθρώπους. Η λέξη *γη* χρησιμοποιείται για να περιγράψει τα δώρα της φύσης.

B Ανθρώπινοι Πόροι

Αφορούν την ενέργεια, τις ικανότητες, δεξιότητες και τις γνώσεις του εργαζόμενου πληθυσμού. Αυτοί οι πόροι αναφέρονται ως *εργασία*.

Γ Μεταποιημένοι Πόροι

Ο όρος *κεφάλαιο* χρησιμοποιείται για να περιγράψει τους μεταποιημένους πόρους. Αποτελούνται από εργοστάσια, μηχανήματα παραγωγής, δρόμους, σιδηροδρόμους, σταθμούς παραγωγής ενέργειας, αποβάθρες εκφόρτωσης, κλπ.

Πολλοί οικονομολόγοι συμπεριλαμβάνουν κι έναν τέταρτο συντελεστή παραγωγής - τον *επιχειρηματία*. Πρόκειται για το άτομο (ή τα άτομα) που οργανώνει τη γη, την εργασία και το κεφάλαιο σε μονάδες παραγωγής. Αυτές οι μονάδες παραγωγής αναφέρονται ως *εταιρείες*.

3.2 Γη

Ο όρος “γη” εμπεριέχει όλα εκείνα τα δώρα της φύσης τα οποία είναι διαθέσιμα για την ικανοποίηση των επιθυμιών μας. Συνεπώς περιλαμβάνει

- τη φυσική γονιμότητα του εδάφους,
- τα ορυκτά στην επιφάνεια της Γης και
- τα δάση, τους ποταμούς και τα πλούτη της θάλασσας.

Ένα εκπληκτικά μικρό μέρος της επιφάνειας της Γης είναι κατοικήσιμο για τους ανθρώπους. Το 72% της επιφάνειας του πλανήτη καταλαμβάνεται από ωκεανούς, γεγονός το οποίο αφήνει μόνο ένα 28% ως ξηρά. Όμως ένα μεγάλο κομμάτι αυτής της γης δεν είναι κατάλληλο για εποίκισμό αφού καλύπτεται από πάγους, ερήμους, τροπικές ζούγκλες, ή θεόρατες οροσειρές.

Το γεγονός ότι η γη, σε αντίθεση με την εργασία και το κεφάλαιο, έχει περιορισμούς ως προς την προσφορά οδήγησε ορισμένους πρώιμους οικονομολόγους στο να κάνουν κάποιες απαισιόδοξες προβλέψεις. Στα τέλη του 19ου αιώνα, ο Thomas Malthus διέβλεψε ελάχιστες προοπτικές οποιασδήποτε μόνιμης βελτίωσης στο βιοτικό επίπεδο. Θεωρούσε πως ο πληθυσμός έχει την φυσική τάση να αυξάνεται γρηγορότερα από την παραγωγή τροφής προερχόμενη από μια καθορισμένη έκταση γης. Τα γεγονότα που ακολούθησαν τον διέψευσαν- νέες αχανείς τροφοπαραγωγικές περιοχές αναπτύχθηκαν στον αποκαλούμενο Νέο Κόσμο και το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο οδήγησε στη μείωση του ποσοστού των γεννήσεων. Παρ' όλα αυτά, τα τωρινά υψηλά ποσοστά στην αύξηση του πληθυσμού σε μέρη της Αφρικής και της Ασίας δημιουργούν φόβους πως ίσως τελικά οι προβλέψεις του Malthus επιβεβαιωθούν.

Τα περισσότερα από τα προβλήματα στις οικονομικές επιστήμες, ωστόσο, δεν σχετίζονται με τη συνολική προσφορά γης αλλά με την προσφορά γης για συγκεκριμένη χρήση. Αυτή μπορεί να διαφοροποιείται αφού το ίδιο κομμάτι γης μπορεί συχνά να χρησιμοποιηθεί με ποικίλους τρόπους. Η προσφορά γης για να χρησιμεύσει ως βοσκότοπος μπορεί να αυξηθεί με την αντίστοιχη μείωση της έκτασης της αρόσιμης γης. Η προσφορά γης για ανοικοδόμηση δύναται να αυξηθεί μειώνοντας την προσφορά αγροτικής γης. Είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο και τους φόβους του David Ricardo για το πρόβλημα της περιορισμένης ποσότητας γης. Ωστόσο η χρήση της γης έχει περάσει σε μεγάλο βαθμό στην κοινωνία και λίγη έμεινε στους γαιοκτήμονες.

Υπάρχουν κάποιες περιπτώσεις, ωστόσο, που η προσφορά γης για συγκεκριμένη χρήση είναι απόλυτα καθορισμένη. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο αριθμός των τοποθεσιών-χώρων για μαγαζιά, γραφεία, τράπεζες, καφετέριες, κλπ. σε κεντρικές οδούς. Δεν υπάρχει κάτι που να μπορεί να γίνει για να αυξηθεί η προσφορά τέτοιων χώρων. Είναι επίσης γεγονός πως η προμήθεια ορυκτών από την επιφάνεια του πλανήτη είναι αυστηρά περιορισμένη. Αυτό το δεδομένο έγινε αντιληπτό σε όλους μας με αφορμή τις ανησυχίες που εκφράζονται στις μέρες μας για τη μελλοντική προσφορά πετρελαίου. Τα ορυκτά αποτελούν *αναντικατάστατους πόρους*.

Το εισόδημα από την ενοικίαση γης ονομάζεται *γαιοπρόσοδος*

3.3 Εργασία

Ο όρος “εργασία” σημαίνει την ανθρώπινη προσπάθεια όλων των μορφών-χειρωνακτική και πνευματική, ειδικευμένη ή ανειδίκευτη.

Η προσφορά εργασίας

Η ποσότητα της παραγωγής εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από τον αριθμό των διαθέσιμων εργατών και από τον αριθμό των ωρών, κατά μέσο όρο, τις οποίες είναι προετοιμασμένος κάθε εργάτης να δουλέψει. Οποιαδήποτε μεταβολή στη διάρκεια της εργάσιμης εβδομάδας ή των ετήσιων διακοπών θα επηρεάσει, προφανώς, την προσφορά εργασίας. Κατά συνέπεια, η προσφορά εργασίας μιας χώρας βασίζεται

- στον αριθμό του συνολικού πληθυσμού,

- στην αναλογία του συνολικού πληθυσμού που είναι διαθέσιμος και πρόθυμος να εργαστεί και
- στον μέσο όρο του αριθμού των ωρών (ανά εβδομάδα ή έτος) που εργάζεται το κομμάτι του ικανού προς εργασία πληθυσμού.

Η αποτελεσματικότητα της εργασίας

Παρόλο που η συνολική προσφορά εργασίας είναι πολύ σημαντική για τον καθορισμό της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών μιας χώρας, η ποιότητα ή η αποτελεσματικότητα της εργασίας είναι εξίσου σημαντική.

Η αποτελεσματικότητα της εργασίας θεωρείται γενικά η *παραγωγικότητά* της και συνήθως μετράται βάσει της παραγωγής ανά εργατώρα. Πολλοί και διάφοροι παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν την παραγωγικότητα της εργασίας. Κάποιες από τους πιο σημαντικούς είναι:

A Παιδεία και εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις

Το επίπεδο της γενικής παιδείας και η ποικιλία και ποιότητα των εγκαταστάσεων εκπαίδευσης, που διατίθενται στον πληθυσμό, αποτελούν πιθανόν τους πιο σπουδαίους παράγοντες επίδρασης στην αποτελεσματικότητα της εργασίας στις σύγχρονες οικονομίες.

B Συνθήκες εργασίας

Χώροι εργασίας υγροί, πολύ ψυχροί ή πολύ θερμοί, με ακατάλληλο φωτισμό και εξαερισμό, χώροι γενικότερα καταθλιπτικοί δεν ενθαρρύνουν τον κόσμο, που δουλεύει σε αυτούς, να δώσει τον καλύτερο εαυτό του.

Γ Διαχείριση και εξοπλισμός

Οι εργαζόμενοι σε εταιρείες που είναι καλά οργανωμένες, απολαμβάνουν σωστή διαχείριση από τους προϊσταμένους τους και χρησιμοποιούν σύγχρονο εξοπλισμό, θα είναι γενικά πιο αποδοτικοί από τους ομολόγους τους σε εταιρείες με φτωχό εξοπλισμό και κακή διαχείριση.

3.4 Κεφάλαιο

Τα αγαθά τα οποία έχουν ζήτηση αυτά καθαυτά, επειδή προσφέρουν άμεση ικανοποίηση, χαρακτηρίζονται ως *καταναλωτικά αγαθά*. Η λίστα τέτοιων προϊόντων είναι σχεδόν ατελείωτη αλλά προφανώς περιλαμβάνει τρόφιμα, ρουχισμό, έπιπλα σπιτιού, τηλεοράσεις, πλυντήρια, κλπ.

Τα *κεφαλαιουχικά αγαθά* δεν είναι επιθυμητά αυτά καθαυτά, αλλά επειδή συμβάλλουν ώστε οι εταιρείες να αυξήσουν την παραγωγή τους σε καταναλωτικά αγαθά. Κάποια παραδείγματα κεφαλαιουχικών αγαθών δόθηκαν στην αρχή αυτού του κεφαλαίου.

Το εάν ένα αγαθό θα ταξινομηθεί ως καταναλωτικό ή κεφαλαιουχικό εξαρτάται ορισμένες φορές από τη χρήση που θα του κάνουμε. Μια ραπτομηχανή, που έχει αποκλειστικά οικιακή χρήση και χρησιμεύει για να φτιάχνει και να επιδιορθώνει ρούχα και διάφορα άλλα αντικείμενα για την οικογένειά μας, αποτελεί

καταναλωτικό αγαθό. Από την άλλη, μια ραπτομηχανή, η οποία χρησιμοποιείται σε ένα εργοστάσιο παραγωγής ενδυμάτων, αποτελεί κεφαλαιουχικό αγαθό.

Ίσως το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα της σύγχρονης βιομηχανίας κατασκευών είναι η ιδιαίτερα μεγάλη ποσότητα κεφαλαίου που χρειάζεται κάθε εργάτης για να κάνει τη δουλειά του. Σε βιομηχανίες, όπως εκείνες που παράγουν αυτοκίνητα, πετρέλαιο, χημικά και χάλυβα, το ποσό κεφαλαίου ανά εργαζόμενο ανέρχεται σε εκατοντάδες χιλιάδες ευρώ.

Μορφές κεφαλαίου

Οι επιχειρήσεις συνήθως διαχωρίζουν το κεφάλαιό τους σε πάγιο και κινητό.

Πάγιο κεφάλαιο

Από την ονομασία κατανοούμε πως πρόκειται για κεφάλαιο με μακρά διάρκεια ζωής και αποτελείται από πράγματα, η μορφή των οποίων δε μεταβάλλεται κατά τη διαδικασία παραγωγής. Μια κατασκευαστική εταιρεία θα περιέγραφε τα κτίρια και τα μηχανήματά της ως πάγιο κεφάλαιο. Για έναν αγρότη το πάγιο κεφάλαιο συνιστούν περιουσιακά στοιχεία όπως αχυρώνες, στάβλοι αγελάδων, μηχανές αρμέγματος και τρακτέρ.

Κινητό κεφάλαιο

Περιλαμβάνει όλα όσα “εξαντλούνται” κατά τη διαδικασία παραγωγής, δηλαδή μετατρέπονται και μεταλλάσσονται. Οι σπόροι και τα λιπάσματα ενός αγρότη, τα αποθέματα σε δέρμα ενός κατασκευαστή υποδημάτων, καθώς και οι προμήθειες ξυλείας ενός επιπλοποιού αποτελούν κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα κινητού κεφαλαίου. Οι εταιρείες συμπεριλαμβάνουν στο κινητό κεφάλαιο και τα χρηματικά τους αποθέματα (*κεφάλαια κίνησης*) που προορίζονται για τα “τρέχοντα” έξοδα (π.χ. αγορά υλικών και μισθοδοσία).

Η προσφορά κεφαλαίου

Οι συντελεστές της παραγωγής που χρησιμοποιούνται για να δώσουν κεφαλαιουχικά αγαθά θα μπορούσαν να έχουν χρησιμεύσει στην απόδοση καταναλωτικών αγαθών. Επομένως, η παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών μειώνει την πιθανή παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Το εναλλακτικό κόστος της χρήσης πόρων για την ανέγερση εργοστασίων, την κατασκευή δρόμων, γεφυρών, μηχανημάτων και άλλων κεφαλαιουχικών αγαθών είναι η θυσία των καταναλωτικών αγαθών, που θα μπορούσαν να έχουν παραχθεί με τους πόρους αυτούς.

Για ποιο λόγο είναι μια κοινότητα προετοιμασμένη να κάνει αυτήν την θυσία; Η απάντηση είναι ότι η χρήση του κεφαλαίου αυξάνει σε μεγάλο βαθμό την παραγωγικότητα μιας βιομηχανίας. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται ξεκάθαρα στην αυτοκινητοβιομηχανία. Στο εργοστάσιο της Rover Group, για παράδειγμα, η ρομποτική τράπεζα συναρμολόγησης ολοκληρώνει τη συγκόλληση και συναρμολόγηση ενός σκελετού αυτοκινήτου σε 42 δευτερόλεπτα. Επομένως, είμαστε προετοιμασμένοι να αποδεχθούμε κάποιες μειώσεις στο βιοτικό μας επίπεδο *τώρα* (με την παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών) επειδή αυτά τα

κεφαλαιουχικά αγαθά θα βοηθήσουν στην επίτευξη μιας πολύ μεγαλύτερης απόδοσης καταναλωτικών αγαθών στο μέλλον.

Ως εκ τούτου, η προσφορά του κεφαλαίου εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο είναι προετοιμασμένοι οι άνθρωποι να παραιτηθούν από ορισμένα καταναλωτικά αγαθά *τώρα*. Στις σύγχρονες κοινωνίες η παραίτηση από την κατανάλωση παίρνει τη μορφή της αποταμίευσης. Εάν δεν ξοδεύουμε ολόκληρο το εισόδημά μας, κάνουμε χωρίς κάποια καταναλωτικά αγαθά που θα μπορούσαμε να έχουμε αγοράσει. Παρακάτω θα δούμε με ποιόν τρόπο κάποιες από αυτές τις αποταμιεύσεις συμβάλλουν στην πληρωμή για την παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών.

Επένδυση

Στην οικονομική επιστήμη η λέξη “επένδυση” δε σημαίνει την αγορά μετοχών στο χρηματιστήριο ή την τοποθέτηση χρημάτων σε έναν αποταμιευτικό λογαριασμό. Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει την παραγωγή πραγματικών κεφαλαιουχικών αγαθών. Η επένδυση λαμβάνει χώρα κατά την παραγωγή των αγαθών αυτών. Η *ακαθάριστη επένδυση* είναι η συνολική απόδοση κεφαλαιουχικών αγαθών κατά τη διάρκεια μιας δεδομένης χρονικής περιόδου, συνήθως ενός έτους.

Τα κεφαλαιουχικά αγαθά όμως συνεχώς φθείρονται ή καθίστανται τεχνολογικά ξεπερασμένα. Κατά συνέπεια, ένα μέρος της συνολικής παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών θα χρειαστεί να αντικαταστήσει τον φθαρμένο και απαρχαιωμένο εξοπλισμό. Η *απόσβεση* αναφέρεται στην έκταση στην οποία ένα απόθεμα κεφαλαίου χάνει την αξία του εξαιτίας της φθοράς και της απαξίωσης. (Ένα μηχάνημα απαξιώνεται- αχρηστεύεται όταν μπορεί να αντικατασταθεί από ένα άλλο πολύ πιο αποδοτικό).

Η *καθαρή επένδυση* είναι η ετήσια αύξηση στο συνολικό απόθεμα του κεφαλαίου. Θα είναι προφανώς μικρότερη από την ακαθάριστη επένδυση μιας και μέρος του καινούριου κεφαλαίου θα χρειαστεί για να αντικατασταθεί το ξεπερασμένο και φθαρμένο κεφάλαιο. Ως εκ τούτου:

Ακαθάριστη επένδυση- Απόσβεση= Καθαρή επένδυση

Το ποσοστό της καθαρής επένδυσης σε μια χώρα είναι κάτι πολύ σημαντικό. Μας αποκαλύπτει το ρυθμό με τον οποίο αυξάνεται το αποθεματικό κεφάλαιο της χώρας αυτής. Η *μελλοντική* παραγωγικότητα βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στο *τωρινό* ποσοστό της καθαρής επένδυσης.

3.5 Ο επιχειρηματίας

Η γη, η εργασία και το κεφάλαιο απαιτούνται εάν πρόκειται να πραγματοποιηθεί η παραγωγή. Εάν αφεθούν στην τύχη τους, ωστόσο, αυτοί οι συντελεστές παραγωγής δεν δύνανται να παράξουν ο,τιδήποτε. Πρέπει να συγκεντρωθούν και να οργανωθούν σε μια μονάδα παραγωγής. Κάποιος πρέπει να λαμβάνει τις αποφάσεις σχετικά με το τι θα παραχθεί και με το πώς και το πού θα παραχθεί. Επιπλέον, πρέπει να πληρωθούν οι υπηρεσίες που παρέχονται από τη γη, την εργασία και το κεφάλαιο.

Το άτομο (ή τα άτομα), που αναλαμβάνει τις ευθύνες και τα ρίσκα της χρήσης της γης, της εργασίας και του κεφαλαίου και αποφασίζει τον τρόπο με τον οποίο θα χρησιμοποιηθούν αυτοί οι πόροι, αναφέρεται ως *επιχειρηματίας*.

Οι επιχειρηματίες, λοιπόν, είναι αυτοί που παίρνουν τις αποφάσεις και το ρίσκο. Πρέπει να παίρνουν ρίσκα επειδή αγοράζουν και χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες των συντελεστών της παραγωγής χωρίς οποιαδήποτε εγγύηση ότι τα χρήματα, που θα αποκτήσουν θα καλύψουν το κόστος και θα βγάλουν κάποιο κέρδος. Είναι η *προσδοκία* του κέρδους που τους πείθει να αποδέχονται το ρίσκο της οργάνωσης και συνέχισης μιας επιχείρησης.

Οι επιχειρηματίες ως οργανωτές και διαχειριστές που παίρνουν το ρίσκο, αναγνωρίζονται ως τέταρτος συντελεστής παραγωγής. Σε μια ατομική επιχείρηση είναι εύκολο να αναγνωρισθεί ο επιχειρηματίας αφού ένα άτομο παίρνει όλα τα ρίσκα και τις σημαντικές αποφάσεις. Σε μια μεγάλη εταιρεία, παρ' όλα αυτά, τα ρίσκα φέρονται από τους ανθρώπους που βάζουν τα λεφτά τους στην επιχείρηση (τους μετόχους), ενώ οι διοικητικές αποφάσεις λαμβάνονται από τους διευθυντές. Τα διάφορα καθήκοντα του επιχειρηματία εκτελούνται από διαφορετικές ομάδες ατόμων.

Κεφάλαιο 4

Οικονομικά Συστήματα

4.1 Η σημασία της κατανομής πόρων

Όλες οι κοινότητες καλούνται να αντιμετωπίσουν το ίδιο βασικό οικονομικό πρόβλημα: διαθέτουν περιορισμένες ποσότητες γης, εργασίας και κεφαλαίου, που δε μπορούν να παραγάγουν αρκετά αγαθά και υπηρεσίες για να ικανοποιήσουν το σύνολο των ανθρώπινων επιθυμιών, και πρέπει να αποφασίζουν για το πώς θα χρησιμοποιηθούν αυτοί οι περιορισμένοι πόροι. Οι οικονομολόγοι περιγράφουν την κατάσταση αυτή ως πρόβλημα *κατανομής πόρων*, επειδή το πρόβλημα είναι πώς θα μοιραστούν (θα κατανεμηθούν δηλαδή) οι πόροι αυτοί, στους διάφορους κλάδους της βιομηχανίας και στα διάφορα επαγγέλματα. Τα ακόλουθα ερωτήματα απεικονίζουν το είδος των προβλημάτων στα οποία πρέπει να βρεθούν λύσεις:

- Θα πρέπει να αφιερώνονται περισσότεροι πόροι στη γεωργία και λιγότεροι στις κατασκευές;
- Θα πρέπει να αφιερώνονται περισσότεροι πόροι στον εκσυγχρονισμό των σιδηροδρόμων και λιγότεροι στην κατασκευή αυτοκινητοδρόμων;
- Θα πρέπει να χρησιμοποιούνται περισσότεροι από τους συντελεστές παραγωγής στην απόδοση καταναλωτικών αγαθών και λιγότεροι στην απόδοση κεφαλαιουχικών αγαθών;
- Θα πρέπει να διατίθενται περισσότεροι πόροι στη βιομηχανία παραγωγής πυρηνικής ενέργειας και λιγότεροι στη βιομηχανία γαιάνθρακα;

Είναι προφανές ότι οι πόροι δεν επαρκούν για όλα. Π.χ. αν βάλουμε 30% των πόρων για την γεωργία, 40% συνολικά στην βιομηχανία (2% για παπούτσια, 4% για ρούχα, κ.ο.κ.), και μετά 15% στην υγεία, 15% στην εκπαίδευση, δεν μας έχει μείνει τίποτα για την διασκέδαση (θέατρα, ζωγραφική, μουσική), ούτε για την εθνική άμυνα. Τότε πρέπει κάτι άλλο να κόψουμε. Προφανώς αν είχαμε καλύτερη παραγωγικότητα (π.χ. ταΐζαμε όλο τον πληθυσμό με μόλις 4-5% στην γεωργία όπως καταφέρνει η Βρετανία και οι ΗΠΑ), τότε θα τα καταφέραμε όλα. Στην Ινδία το 1990 το 90% του πληθυσμού ήσαν γεωργοί και πάλι η πείνα δεν είχε εξαλειφθεί! Να η σημασία της παραγωγικότητας. Στην προσπάθεια να ανταγωνισθεί στρατιωτικά τις ΗΠΑ, η εκλιπούσα ΕΣΣΔ διέθετε τόσους πολλούς πόρους που δεν έμεναν για την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών, δεδομένου ότι και στους δύο τομείς η παραγωγικότητά της ήταν πολύ χαμηλότερη. Πάντως τελικά κάθε χώρα πρέπει να αποφασίσει την κατανομή πόρων που επιθυμεί και μπορεί να πετύχει.

4.2 Τα ερωτήματα που χρήζουν απάντησης από κάθε κοινωνία

Όλες οι κοινωνίες, από το πιο απομακρυσμένο χωριό της Ινδίας μέχρι τη μεγάλη εκβιομηχανισμένη χώρα, πρέπει να βρουν τρόπους για να απαντήσουν στα παρακάτω ερωτήματα

1 Ποια αγαθά και υπηρεσίες θα πρέπει να παραχθούν και σε ποιες ποσότητες;

Μια χώρα δύναται να παραγάγει μόνο κάποια από τα αγαθά και τις υπηρεσίες που επιθυμούν οι άνθρωποι που ζουν σ' αυτήν. Συνεπώς, πρέπει να επινοήσει μια μέθοδο με την οποία θα επιλέγει ποια συγκεκριμένα αγαθά και υπηρεσίες θα παράγει. Εάν ο στόχος είναι να παράγει όλα όσα ικανοποιούν περισσότερο τις επιθυμίες των ανθρώπων, τότε πρέπει να βρει έναν τρόπο να ανακαλύψει τι πραγματικά θέλουν οι άνθρωποι.

2 Με ποιον τρόπο θα πρέπει να παραχθούν τα αγαθά και οι υπηρεσίες;

Πολλά από τα προϊόντα εμπορίου μπορούν να παραχθούν με τη χρήση διάφορων μεθόδων παραγωγής. Μερικά μεταποιημένα αγαθά μπορούν να παραχθούν είτε από μικρές εταιρείες, που χρησιμοποιούν πολλή ειδικευμένη εργασία είτε με μεθόδους μαζικής παραγωγής, όπου απαιτείται μεγάλος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός. Όλες οι οικονομίες, επομένως, πρέπει να κάνουν επιλογές μεταξύ διαφόρων μεθόδων παραγωγής.

3 Για ποιους θα πρέπει να παραχθούν τα αγαθά και οι υπηρεσίες;

Τα ερωτήματα 1 και 2 είναι προβλήματα της παραγωγής. Όμως, ακόμη κι αν τα προβλήματα της παραγωγής επιλυθούν, εξακολουθεί να υφίσταται το πρόβλημα της κατανομής- πώς θα πρέπει να γίνει ο καταμερισμός των προϊόντων, που έχουν παραχθεί, μεταξύ των μελών της κοινότητας; Σε μια σύγχρονη οικονομία τα αγαθά και οι υπηρεσίες έχουν χρηματικές τιμές. Αυτό συνεπάγεται πως άνθρωποι με υψηλότερα εισοδήματα διεκδικούν μεγαλύτερα μερίδια από την εθνική παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών- θα έχουν υψηλότερα πραγματικά εισοδήματα. Το βασικό πρόβλημα είναι το να αποφασιστεί ο τρόπος με τον οποίο θα πρέπει να διανεμηθεί το συνολικό πραγματικό εισόδημα. Για άλλη μια φορά, μπορούμε να θέσουμε ορισμένα ερωτήματα, τα οποία αποτελούν παραδείγματα των δυσκολιών στην εύρεση ικανοποιητικών λύσεων στο πρόβλημα αυτό

- Θα πρέπει να υπάρχουν ίσα μερίδια για όλους;
- Θα πρέπει εκείνοι που παράγουν περισσότερα να έχουν μεγαλύτερο μερίδιο από όσους παράγουν λιγότερα;
- Θα πρέπει οι ειδικευμένοι εργάτες να λαμβάνουν περισσότερα από τους ανειδίκευτους;
- Θα πρέπει το μερίδιο του κάθε ατόμου να βασίζεται στις ανάγκες του; (Και ποιος είναι αυτός που θα πρέπει να αποφασίζει για το τι χρειάζεται ο καθένας;)

Υπάρχουν κι άλλα σημαντικά ερωτήματα που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο μια κοινωνία χρησιμοποιεί τους οικονομικούς πόρους της. Δύο παραδείγματα δίδονται κάτωθεν.

Παρόν εναντίον μέλλοντος

Έχουμε δει πως η παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών καθιστά εφικτή μια μεγαλύτερη μελλοντική απόδοση καταναλωτικών αγαθών. Όμως η παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών σημαίνει επίσης ότι η τωρινή απόδοση καταναλωτικών αγαθών είναι μικρότερη από ότι θα μπορούσε να είναι.

Σε ποιο βαθμό είναι οι άνθρωποι προετοιμασμένοι να παραιτηθούν από κάποια καταναλωτικά αγαθά σήμερα έτσι ώστε να μπορούν να έχουν μια αυξημένη

προσφορά τέτοιων αγαθών στο μέλλον; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό θα καθορίσει τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να καταναλωθούν οι πόροι ανάμεσα στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών και στην αντίστοιχη κεφαλαιουχικών.

Υπάρχει κι ένα άλλο πρόβλημα όσον αφορά στην επιλογή μεταξύ παρόντος και μέλλοντος. Πολλοί από τους πόρους που χρησιμοποιούμε σήμερα είναι αναντικατάστατοι. Ο σύγχρονος πολιτισμός είναι σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένος από αναντικατάστατα ορυκτά όπως το πετρέλαιο, ο χαλκός, ο ψευδάργυρος, ο κασσίτερος, ο μόλυβδος, κλπ. Θα πρέπει να επωφεληθούμε στο μέγιστο από αυτούς τους πόρους *τώρα* ή μήπως θα πρέπει να περιορίσουμε τη χρήση τους έτσι ώστε να υπάρχουν προμήθειες διαθέσιμες για τις μελλοντικές γενιές;

Πλήρης αξιοποίηση

Είναι αρκετά προφανές πως μια χώρα δεν εκμεταλλεύεται στο έπακρο τους οικονομικούς πόρους της εάν ορισμένοι από αυτούς μένουν αδρανείς. Στα μέσα της δεκαετίας του '80, πολλοί εργάτες και μεγάλες ποσότητες κεφαλαίου δεν αξιοποιούνταν στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες. Η *πραγματικές* αποδόσεις αγαθών και υπηρεσιών στις χώρες αυτές ήταν πολύ μικρότερες από τις *δυνατές* αποδόσεις. Όλες οι χώρες θα ήθελαν να μπορούν να αξιοποιήσουν πλήρως τους οικονομικούς πόρους τους, αλλά πολλές από αυτές έχουν συναντήσει δυσκολίες στην επίτευξη αυτού του στόχου.

4.3 Μορφές οικονομικού συστήματος

Τα οικονομικά συστήματα τα οποία έχουν υιοθετηθεί για την αντιμετώπιση αυτών των οικονομικών προβλημάτων διαφέρουν από χώρα σε χώρα - καθεμία έχει τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ωστόσο, κάποια από αυτά τα συστήματα έχουν αρκετές ομοιότητες μεταξύ τους και μπορούν να καταταχθούν σε τρεις ή τέσσερις κατηγορίες.

Παραδοσιακές οικονομίες

Εδώ απαντώνται κοινότητες με σχετικά χαμηλό βιοτικό επίπεδο, όπου ο τρόπος ζωής έχει παραμείνει ουσιαστικά αμετάβλητος επί αιώνες. Απομονωμένα χωριά σε Αφρική και Ασία και οι νομαδικές φυλές των Βεδουίνων αποτελούν παραδείγματα παραδοσιακών οικονομιών.

Σε αυτήν την μορφή οικονομίας οι άνθρωποι ζουν σύμφωνα με τις προσταγές των πατροπαράδοτων εθίμων - κάνοντας τα πράγματα με τον τρόπο που γίνονταν πάντα. Το τι πρόκειται να παραχθεί, ο τρόπος παραγωγής και καταμερισμού δεν θεωρούνται οικονομικά προβλήματα αφού αυτού του είδους οι αποφάσεις έχουν παρθεί προ πολλού. Αυτές οι οικονομίες χαρακτηρίζονται ως *οικονομίες επιβίωσης (subsistence economies)*, επειδή ό,τι παράγεται, ως επί το πλείστον, επαρκεί για να καλύψει λίγο περισσότερο από το ελάχιστο που είναι αναγκαίο για την επιβίωση.

Οικονομίες (ελεύθερης) αγοράς

Οποιοσδήποτε διακανονισμός, ο οποίος δίνει τη δυνατότητα στους αγοραστές να κάνουν συναλλαγές με τους πωλητές, αναφέρεται ως αγορά. Μια οικονομία αγοράς είναι αυτή στην οποία οι άνθρωποι απολαμβάνουν σημαντική ελευθερία για να μπορούν να αγοράζουν ό,τι θέλουν και να πωλούν ό,τι παράγουν. Οι τιμές καθορίζονται βάσει του μεγέθους της ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες και τις

ποσότητες, τις οποίες οι προμηθευτές είναι προετοιμασμένοι να προσφέρουν προς πώληση, δηλαδή βάσει των *δυνάμεων της αγοράς*, της προσφοράς και της ζήτησης. Κάποια από τα κύρια χαρακτηριστικά μιας οικονομίας αγοράς παρατίθενται παρακάτω.

1 Ατομική ιδιοκτησία

Τα άτομα δικαιούνται να κατέχουν, να ελέγχουν και να διαθέτουν προς πώληση γη, κτίρια, μηχανήματα και άλλους φυσικούς ή μεταποιημένους συντελεστές παραγωγής. Αυτό ακριβώς το γνώρισμα των οικονομιών αγοράς επιφέρει τον χαρακτηρισμό τους ως *καπιταλιστικές* οικονομίες.

2 Ελευθερία επιλογής

Τα άτομα είναι ελεύθερα να στήσουν μια επιχείρηση για ίδιον όφελος, οι εταιρείες είναι ελεύθερες να αποφασίσουν τι και πώς θα πρέπει να παραχθεί, οι εργάτες είναι ελεύθεροι να μπουν και να βγουν από ένα επάγγελμα και οι καταναλωτές είναι ελεύθεροι να ξοδέψουν το εισόδημά τους όπως αυτοί επιθυμούν.

3 Προσωπικό συμφέρον

Το σύστημα ενθαρρύνει τους ανθρώπους να κάνουν οτιδήποτε είναι το καλύτερο δυνατό για τους ίδιους. Οι εταιρείες θα προσπαθήσουν να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους, οι εργάτες θα προσπαθήσουν να μεγιστοποιήσουν τα εισοδήματά τους και οι καταναλωτές θα προσπαθήσουν να μεγιστοποιήσουν την ικανοποίησή τους.

4 Ο μηχανισμός των τιμών (ανταγωνισμός)

Σε μια οικονομία αγοράς, οι μεταβολές στη ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών, ή οι μεταβολές στην προσφορά αγαθών και υπηρεσιών, ή και τα δύο, προκαλούν μεταβολές στις τιμές. Αυτές ακριβώς οι μεταβολές στις τιμές οδηγούν σε μεταβολές στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται οι οικονομικοί πόροι.

Για παράδειγμα, εάν η ζήτηση για ένα προϊόν αυξηθεί, το προϊόν αυτό θα καταστεί ανεπαρκές και η τιμή του θα ανέβει. Αυτή η αύξηση στην τιμή θα κάνει πιο προσοδοφόρα την παραγωγή του. Ως εκ τούτου, οι εταιρείες που το παράγουν θα αυξήσουν τις αποδόσεις τους και άλλες εταιρείες θα μπουν στον πειρασμό να συμμετάσχουν σ' αυτόν τον κλάδο της βιομηχανίας. Μια αύξηση στη ζήτηση, συνεπώς, θα έχει ως αποτέλεσμα να χρησιμοποιηθούν περισσότεροι πόροι για την παραγωγή αυτού του προϊόντος.

Εάν η ζήτηση για ένα προϊόν μειωθεί, η τιμή του θα έχει πτωτική τάση. Η παραγωγή του θα γίνει λιγότερο επικερδής και αυτό θα οδηγήσει σε μια πτώση στην απόδοσή του. Λιγότεροι πόροι θα χρησιμοποιηθούν σ' αυτόν τον κλάδο της βιομηχανίας. Μια πτώση στο κόστος παραγωγής ενός προϊόντος θα ρίξει την τιμή του. Οι καταναλωτές θα τείνουν να αγοράσουν περισσότερα σε χαμηλότερες τιμές και η παραγωγή του προϊόντος θα αυξηθεί.

Σε μια οικονομία αγοράς οι μεταβολές στις τιμές δρουν ως ένα είδος προειδοποιητικού μηχανισμού προς τους παραγωγούς και τους καταναλωτές και τους κάνουν να αλλάξουν τα σχέδιά τους. Δηλαδή έχουν ένα πολύ ευρύτερο ρόλο από αυτόν που γίνεται αντιληπτός από τον μέσο άνθρωπο, μεταδίδουν σήματα προς δράση των δραστηριοποιουμένων στην οικονομία (παραγωγών και καταναλωτών). Η αγορά προάγει την ελευθερία δράσης και απελευθερώνει την

δημιουργικότητα των ανθρώπων να επινοούν λύσεις για να επωφεληθούν και να βελτιώσουν την θέση τους. Από την άλλη προάγει και τον ατομικισμό κινήτρων αν και για την επίτευξη των ατομικών στόχων το καλύτερο μέσον είναι η συλλογική δράση που οδηγεί στο σχηματισμό εταιρικών συμπράξεων.

5 Περιορισμένος ρόλος των κυβερνήσεων

Μια οικονομία αγοράς συχνά περιγράφεται ως οικονομία *ελεύθερου επιχειρηματικού περιβάλλοντος*, όπου η λέξη “ελεύθερο” σημαίνει “ελεύθερο από τον κυβερνητικό έλεγχο”. Μια κυβέρνηση έχει λίγες οικονομικές λειτουργίες σε μια οικονομία αγοράς. Οι πρώιμοι οικονομολόγοι, οι οποίοι ήταν υπέρ της οικονομίας αγοράς, θεωρούσαν ότι ο βασικός ρόλος μιας κυβέρνησης ήταν να διασφαλίζει την άμυνα της χώρας και να επιβάλλει το νόμο και την τάξη. Ωστόσο η πείρα έδειξε ότι η κυβέρνηση πρέπει να επιβλέπει, να ελέγχει και να ρυθμίζει τις αγορές ώστε να μην γίνονται αυθαιρεσίες που οδηγούν σε εξαπάτηση των συμμετεχόντων.

Κατευθυνόμενες οικονομίες

Αυτές οι μορφές οικονομίας ονομάζονται έτσι επειδή η κυβέρνηση έχει τη δύναμη να *κατευθύνει* τους εθνικούς οικονομικούς πόρους. Ασκεί απόλυτο έλεγχο πάνω στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται οι πόροι αυτοί. Είναι η κυβέρνηση που αποφασίζει το *πώς* θα γίνει η διαχείριση της γης, της εργασίας και του κεφαλαίου. Έχει την ισχύ να αποφασίζει το *τι* θα παραχθεί, το *πώς* θα παραχθεί και το *για ποιον* θα παραχθεί. Αυτές οι οικονομίες περιγράφονται γενικά ως *κεντρικά-προγραμματιζόμενες* οικονομίες. Κάποια από τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της μορφής οικονομίας παρατίθενται κάτωθεν.

1 Κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό γνώρισμα των κατευθυνόμενων οικονομιών είναι η δημόσια ιδιοκτησία των “μέσων παραγωγής”. Η γη και όλες οι μορφές κεφαλαίου είναι ιδιοκτησία του κράτους. Η ιδιωτική ιδιοκτησία περιορίζεται συνήθως σε προσωπικά υπάρχοντα, αν και κάποιες μικρές επιχειρήσεις ανήκουν μερικές φορές σε ιδιώτες και συχνά επιτρέπεται σε αγροκαλλιεργητές να κατέχουν μικρά κομμάτια γης και να πωλούν τα προϊόντα τους στις τοπικές αγορές.

2 Προγραμματιζόμενη παραγωγή

Η παραγωγή πραγματοποιείται σύμφωνα με ένα εθνικό πλάνο το οποίο θέτει στόχους απόδοσης για τους διάφορους βιομηχανικούς κλάδους. Η κατανομή των πόρων στις βιομηχανίες γίνεται βάσει κυβερνητικών εντολών. Σε μια τέτοια μορφή οικονομίας οι πόροι *διοχετεύονται* προς διάφορες χρήσεις από την κυβέρνηση σε αντίθεση με την οικονομία αγοράς όπου πηγαινούν στους πλειοδότες - οι επιτυχημένες εταιρείες έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν υψηλότερες τιμές για τις υπηρεσίες της γης, της εργασίας και του κεφαλαίου.

Ένα εθνικό πλάνο αποτελείται από χιλιάδες πολυπλοκότερες σχέσεις. Οι σχεδιασμένες αποδόσεις των διάφορων επιχειρήσεων (ανθρακωρυχείων, εργοστασίων, αγροκτημάτων, σταθμών παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, χαλυβουργιών, κλπ.) πρέπει να συνταιριαστούν. Για παράδειγμα, η προγραμματιζόμενη απόδοση ενός χαλυβουργείου θα αποτελέσει τις προγραμματιζόμενες εισροές πολλών άλλων βιομηχανιών που χρησιμοποιούν χάλυβα. Ένας μεγάλος αριθμός υπαλλήλων απαιτείται για να προετοιμαστεί και να λειτουργήσει ένα εθνικό οικονομικό πλάνο.

3 Τιμές

Σε μια *κεντρικά προγραμματιζόμενη* οικονομία οι τιμές δε μπορούν να μεταβληθούν ως αντανακλαστική αντίδραση στις μεταβολές στη ζήτηση και την προσφορά - είναι προκαθορισμένες από την κυβέρνηση. Σε μια οικονομία αγοράς η έλλειψη σε ένα προϊόν θα προκαλέσει την αύξηση της τιμής του. Σε μια κατευθυνόμενη οικονομία, ωστόσο, η έλλειψη συχνά σημαίνει πως θα πρέπει να γίνει χρήση κάποιας μορφής επιβολής δελτίου (rationing) δηλ. διανομή κουπονιών ανά άτομο με τα οποία αγοράζουν μόνο την αναλογούσα μερίδα τους. (π.χ. έτσι διανέμονταν η βενζίνη, οι σοκολάτες και πολλά αγαθά πολυτελείας κατά τον πόλεμο στην Μ. Βρετανία). Στις πρώην κομμουνιστικές χώρες ήταν χαρακτηριστική η έλλειψη πολλών καταναλωτικών αγαθών τα οποία ήσαν μόνο διαθέσιμα σε ειδικά μαγαζιά για αξιωματούχους. Έτσι η έλλειψη δεν σχετιζόταν με την τιμή αλλά με την ιδιότητα του αγοραστή. Γενικά η τιμή δεν έχει κανένα σημαντικό ρόλο στη μετάδοση πληροφοριών για συντονισμό δράσεων όπως στις οικονομίες αγοράς.

4 Κέρδη

Σε μια οικονομία αγοράς το βασικό κίνητρο των εταιρειών για την προσφορά αγαθών και υπηρεσιών είναι η προοπτική του κέρδους. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει σε μια κατευθυνόμενη οικονομία. Οι επιχειρήσεις δεν βρίσκονται στην κατοχή ιδιωτών και δεν υπάρχουν μέτοχοι. Δεν παράγουν για το κέρδος, αλλά, αντιθέτως, παράγουν ό,τι η κυβέρνηση θεωρεί πως θα εξυπηρετεί το συμφέρον των ανθρώπων.

Μεικτές οικονομίες

Στον πραγματικό κόσμο δεν υπάρχουν απόλυτα προγραμματιζόμενες οικονομίες. Στις κεντρικά προγραμματιζόμενες οικονομίες, όπως αυτές της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και των χωρών του πρώην «υπαρκτού σοσιαλισμού» της Ανατολικής Ευρώπης, βρίσκαμε ορισμένα χαρακτηριστικά της οικονομίας αγοράς και γινότανε μια κάποια χρήση του μηχανισμού τιμών. Για παράδειγμα, εάν προκύψει μια έλλειψη εργατών σε συγκεκριμένους κλάδους της βιομηχανίας ή σε συγκεκριμένες περιοχές, οι εργάτες κανονικά δεν *διοχετεύονται* εκεί όπου παρατηρείται η έλλειψη βάσει πλάνων αλλά οι εργάτες συχνά ωθούνται προς τα εκεί με την προσφορά υψηλότερων ημερομισθίων.

Παρομοίως, δεν υπάρχει κάποιο παράδειγμα μιας οικονομίας απόλυτα ελεύθερης αγοράς. Σε όλες τις αποκαλούμενες οικονομίες αγοράς στον πραγματικό κόσμο συναντάμε ένα μεγάλο ποσοστό κρατικού ελέγχου της οικονομικής δραστηριότητας. Ως εκ τούτου, θα ήταν αληθές να πούμε ότι, μέχρι ενός σημείου, οι περισσότερες οικονομίες στον πραγματικό κόσμο είναι μεικτές οικονομίες. Έχουν δημόσιο καθώς και ιδιωτικό τομέα - ορισμένες επιχειρήσεις είναι ιδιοκτησία του κράτους ενώ κάποιες άλλες ανήκουν σε ιδιώτες. Όμως υπάρχουν πολύ σημαντικές διαφορές.

Οι κομμουνιστικές χώρες κλίνουν έντονα προς την πλήρως προγραμματιζόμενη οικονομία- υπάρχει σχετικά μικρή ιδιοκτησία και το σύστημα αγοράς παίζει πολύ μικρό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο διοικείται η οικονομία. Σε χώρες μη κομμουνιστικές δίνεται πολύ μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην ιδιωτική ιδιοκτησία, τον μηχανισμό τιμών και τις ελεύθερες αγορές.

Ο όρος “μεικτή οικονομία” χρησιμοποιείται συνήθως για να περιγράψει τις οικονομίες που συναντάμε στη Βόρειο Αμερική, τη Δυτική Ευρώπη, την Ιαπωνία και άλλες ανεπτυγμένες χώρες στον μη κομμουνιστικό κόσμο. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, που αποτελεί κλασικό παράδειγμα μεικτής οικονομίας, το 26%, περίπου, του εργατικού δυναμικού απασχολείται στον δημόσιο τομέα και το υπόλοιπο 74% στον ιδιωτικό (1987)

4.4 Γιατί οι κυβερνήσεις ασκούν έλεγχο στην οικονομία

Πολλοί άνθρωποι πιστεύουν ότι η οικονομία αγοράς υπερτερεί σε πολλά σημεία έναντι άλλων μορφών οικονομικού συστήματος. Μερικά από αυτά τα “πλεονεκτήματα” είναι:

- Υπάρχει μεγαλύτερη ελευθερία επιλογών για τους παραγωγούς και τους καταναλωτές.
- Το σύστημα ευνοεί τον ανταγωνισμό μεταξύ των εταιρειών. Αυτό αναγκάζει τις εταιρείες να πασχίσουν για μεγαλύτερη αποδοτικότητα αφού οι λιγότερο αποδοτικές εταιρείες οδηγούνται σε κλείσιμο.
- Οι πιο επιτυχημένες εταιρείες μπορούν να βγάλουν μεγαλύτερα κέρδη. Αυτό τους δίνει κίνητρο να αναζητήσουν καινούρια προϊόντα και καλύτερες τεχνικές παραγωγής.
- Δεν απαιτείται μεγάλος αριθμός δημοσίων υπαλλήλων για την διεύθυνση του συστήματος.
- Το σύστημα παρέχει ιδιαίτερη ισχύ στους καταναλωτές. Μόνον εκείνες οι εταιρείες, οι οποίες προμηθεύουν αυτό που ο καταναλωτής είναι προετοιμασμένος να αγοράσει, θα επιβιώσουν.

Με το πέρασμα των χρόνων, παρ' όλα αυτά, κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της οικονομίας αγοράς έχουν οδηγήσει σε μια αυξανόμενη δυσαρέσκεια. Το γεγονός αυτό έχει προκαλέσει την απαίτηση να λάβουν μέτρα οι κυβερνήσεις για την εξάλειψη ή μείωση των ζητημάτων εκείνων, τα οποία ευρέως θεωρούνται ως μειονεκτήματα μιας οικονομίας αγοράς. Κάποιες από τις πιο σημαντικές επικρίσεις του συστήματος, τις οποίες οι κυβερνήσεις έχουν επιχειρήσει να αντιμετωπίσουν, παρατίθενται κατωτέρω. Οι πολιτικές που υιοθετήθηκαν από τις κυβερνήσεις αναφέρονται στο Κεφάλαιο 20.

Ανισότητες

Η ιδιωτική ιδιοκτησία εδαφικών εκτάσεων και κεφαλαίου δίνει τη δυνατότητα σε όσους είναι πιο επιτυχημένοι στον επιχειρηματικό κόσμο να συσσωρεύουν μεγάλη ποσότητα πλούτου. Επιπλέον, η ιδιωτική ιδιοκτησία παρέχει τη δυνατότητα στους ανθρώπους να αποκτούν πλούτο μέσω κληρονομιών παρά μέσω της προσωπικής τους προσπάθειας.

Αστάθεια

Η ιστορία των οικονομιών της Δυτικής Ευρώπης και της Βορείου Αμερικής καταδεικνύει ότι, εάν αφεθεί στην τύχη της μια οικονομία αγοράς, υπόκειται σε απότομες ανόδους αλλά και κάμψεις σε περιόδους κρίσης. Οι περισσότεροι άνθρωποι θεωρούν απaráδεκτη μια τέτοια κατάσταση, επειδή δημιουργεί αβεβαιότητα σχετικά με την απασχόληση.

Κυρίαρχες εταιρείες

Ο ανταγωνισμός επιτρέπει στις πιο επιτυχημένες εταιρείες να βγάλουν εκτός παιχνιδιού τις λιγότερο επιτυχημένες. Αυτό θα μπορούσε κάλλιστα να σημαίνει πως τελικά, ένας πολύ μικρός αριθμός μεγάλων εταιρειών θα κατέληγε να κυριαρχεί σε έναν ολόκληρο βιομηχανικό κλάδο. Τέτοιες εταιρείες θα είχαν μεγάλη ισχύ αγοράς, την οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για να προχωρήσουν σε τιμολογήσεις πολύ πάνω από το κόστος παραγωγής. Κάτι τέτοιο, φυσικά, είναι ιδιαίτερα πιθανό εκεί όπου ένας κλάδος της βιομηχανίας κυριαρχείται από μια και μόνο εταιρεία, εκεί δηλαδή όπου υπάρχει μονοπώλιο.

Κοινωνική πρόνοια

Το σύστημα της αγοράς ανταμείβει όσους είναι επιτυχημένοι ή περισσότερο τυχεροί. Δεν λαμβάνει καμία πρόνοια για όσους απέτυχαν ή τους λιγότερο τυχερούς. Για παράδειγμα, οι εταιρείες, των οποίων τα προϊόντα υπέστησαν μια σημαντική πτώση ως προς τη ζήτηση, θα αποτύχουν. Οι εργάτες θα χάσουν τη δουλειά τους και οι μέτοχοι θα απολέσουν τα χρήματα που τοποθέτησαν στις επιχειρήσεις. Μόνον το κράτος μπορεί να παράσχει επαρκή βοήθεια σε εκείνους που αποτυγχάνουν.

Κοινωνικό κόστος και ωφέλεια

Το κόστος που προκαλείται σε μια εταιρεία παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών αναφέρεται ως *ιδιωτικό κόστος*. Σε μια οικονομία αγοράς αυτό είναι το μοναδικό κόστος που επηρεάζει την απόφαση μιας εταιρείας ως προς την παραγωγή. Μερικές φορές, ωστόσο, η παραγωγή ενός προϊόντος εμπορίου επιφέρει κόστος στο σύνολο της κοινωνίας που δεν επιβαρύνουν τον παραγωγό.

Για παράδειγμα, η τιμή ενός αγαθού, που παράγεται από μια εταιρεία, η οποία μολύνει την ατμόσφαιρα με καπνό από τις καμινάδες ή με δυσάρεστες οσμές, δεν συμπεριλαμβάνει το “κόστος” της ενόχλησης και των κινδύνων που διατρέχουν οι άνθρωποι σε εκείνη την περιοχή. Οι εταιρείες σε μια οικονομία αγοράς μπορούν να αγνοήσουν τις κοινωνικές επιδράσεις των δραστηριοτήτων τους. (Το περίεργο είναι ότι η μόλυνση του περιβάλλοντος έλαβε μεγάλες διαστάσεις και στις πρώην κομμουνιστικές χώρες παρότι δεν υπήρχε το κίνητρο του κέρδους, Ωστόσο υπήρχε το κίνητρο της επίτευξης στόχων που ετίθεντο ώστε να προαχθούν οι διευθυντές σε συνδυασμό με την καταπίεση της αντίδρασης των θιγόμενων πολιτών).

Τα οφέλη που κερδίζονται από ένα άτομο που αγοράζει ένα αγαθό ή μια υπηρεσία περιγράφονται ως *ιδιωτικά οφέλη*. Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις όπου η τιμή της αγοράς ενός προϊόντος δεν δίνει μια αληθινή ένδειξη των συνολικών ωφελειών που παρέχονται από αυτό το προϊόν. Επί παραδείγματι, το τμήμα, που καταβλήθηκε από την αρμόδια αρχή ηλεκτροδότησης για την αφαίρεση κακόγουστων πυλώνων και εναέριων ηλεκτροφόρων καλωδίων και την αντικατάστασή τους από αντίστοιχα υπόγεια, δε θα αποτελούσε καλή μονάδα μέτρησης των συνολικών ωφελειών, που θα προέκυπταν από αυτό το έργο. Η κοινότητα ως σύνολο θα εκτιμούσε ιδιαίτερα την βελτίωση της όψης της υπαίθρου εάν απομακρύνονταν αυτές οι άσχημες κατασκευές. Η αξία αυτού του οφέλους δε θα συμπεριλαμβανόταν στο τμήμα που καταβλήθηκε για το έργο που πραγματοποιήθηκε.

Σε κατασκευαστικά έργα, όπως είναι οι αερολιμένες, οι αυτοκινητόδρομοι και τα υπόγεια δίκτυα μεταφορών, οι κυβερνήσεις προσπαθούν πλέον να λαμβάνουν υπόψη κάθε πιθανό κόστος που θα προκύψει - αυτό περιγράφεται ως *κοινωνικό κόστος*. Προσπαθούν επίσης να υπολογίσουν την αξία όλων των εκ του έργου προερχόμενων οφελών- αυτά περιγράφονται ως *κοινωνικές ωφέλειες*.

Αγαθά και υπηρεσίες «αξίας»

Τα αγαθά «αξίας» (merit) είναι αυτά που η κυβέρνηση θεωρεί πως όλοι θα πρέπει να απολαμβάνουν. Τα ενδεικτικά παραδείγματα είναι η παιδεία και οι υπηρεσίες υγείας. Πιστεύεται ότι σε μια οικονομία αγοράς, με τις τιμές της αγοράς, οι άνθρωποι θα αγόραζαν λιγότερα αγαθά αξίας από όσα θα έπρεπε να έχουν. Αυτό θα συνέβαινε επειδή είτε δε θα είχαν την οικονομική δυνατότητα να καταβάλλουν το ανάλογο τίμημα είτε δε θα ενεργούσαν προς το συμφέρον τους. Πολλοί άνθρωποι, όταν ήταν πλέον πολύ αργά, θα εύχονταν να είχαν ξοδέψει περισσότερα σε πράγματα όπως η υγεία, η εκπαίδευση και η σύνταξη.

Για το λόγο αυτό, πολλές κυβερνήσεις απορρίπτουν την ελεύθερη αγορά ως μέσο παροχής αγαθών αξίας και παρέχουν υπηρεσίες όπως η υγεία και η εκπαίδευση σε όλους, ανεξαρτήτως εισοδήματος δηλ. θεωρούν ότι η κυβέρνηση ξέρει καλύτερα από τους ίδιους το καλό τους και το συμφέρον τους. Άλλοι πάλι απορρίπτουν αυτή τη στάση σαν πατερναλισμό δηλ. σαν επιβολή στους ανθρώπους απόψεων «ανωτέρων» περιφρονώντας τη δική τους επιλογή, με αποτέλεσμα αναποτελεσματικότητα (μερικοί άνθρωποι π.χ. δεν θέλουν πολύ διάβασμα και προτιμούν να ασκήσουν άλλες δεξιότητες όπως σπορ) και αυταρχισμό.

Ένα ακόμη επιχείρημα είναι ότι η αξία των κοινωνικών ωφελειών, που απορρέουν από τις κρατικές δαπάνες για την υγεία και την παιδεία, είναι πολύ μεγαλύτερη από ότι το κόστος παροχής αυτών των υπηρεσιών. Οι ευκαιρίες για μια καλύτερη ζωή είναι πολύ περισσότερες σε μια κοινωνία όπου υπάρχει ένα υψηλό επίπεδο δημόσιας ιατρικής περίθαλψης και οι άνθρωποι είναι μορφωμένοι.

Άλλα παραδείγματα αγαθών αξίας είναι οι δημόσιες βιβλιοθήκες, προσωπικές κοινωνικές υπηρεσίες και το οδικό δίκτυο.

Δημόσια αγαθά και υπηρεσίες

Αυτός ο όρος αναφέρεται σε αγαθά και υπηρεσίες τα οποία δε θα παρέχονταν σε μια οικονομία αγοράς, επειδή δεν είναι δυνατό να επιβαρυνθεί χρηματικά ένα άτομο για τις ποσότητες που καταναλώνει. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι υπηρεσίες που προσφέρονται από το αστυνομικό σώμα, η φωταγωγή των δρόμων και τα φράγματα για την αποτροπή πλημμυρών. Οι πληρωμές για τέτοιες υπηρεσίες δε θα μπορούσαν να γίνονται σε εθελοντική βάση μιας και από όσους αρνούσαν να πληρώσουν, δε θα ήταν εφικτό να αφαιρεθεί το προνόμιο αυτών των υπηρεσιών. Πρέπει, επομένως, να χρηματοδοτούνται μέσω της φορολογίας και να παρέχονται από το κράτος.